

"הטור השביעי" והטורים שלצידו ובעקבותיו

דן אלמגור

אין זה מקרה שדיוקנו של נתן אלתרמן מופיע בשער החוברת הזאת. בתולדות העתונות העברית נהנה בעל "הטור השביעי" המחורז והמנוקד ממעמד, שספק אם זכה לו בעל טורים דומים בשפה אחרת כלשהי: במשך כשנות-דור, מ-1934 ואילך, ובעיקר בשנות ה-40 וה-50 — שנות השיא של המאבק על הקמת המדינה, הקמתה וצעדיה הראשונים — היה נתן א. ללא ספק אחד העתונאים הנקראים והמשפיעים ביותר בארץ. עד היום מזכירים ומצטטים אותו בתכיפות רבה יותר מאשר את כל עמיתיו דאז, ויש רבים המתגעגעים אליו, מדברים עליו כעל "מצפון היישוב" ו"נביא", ושואלים שוב ושוב, בעיקר בימים קשים של מבחנים הקשורים במוסר הלאומי והאישי: "מה היה אלתרמן אומר, אילו היה חי כיום?".

אין כלל ספק, שגם כיום, חצי יובל שנים אחרי פטירתו, מזהה עדיין אלתרמן בתודעת הציבור יותר מכל כותב עברי אחר עם "הז'אנר העתונאי בשירה העברית" (דן מירון), הוא "הז'אנר של השירה האקטואלית" (אילנה קדמי), או "הז'אנר הזה של עתונאות בחרוזים — הז'אנר של שיר-העתון העברי" (מנחם דורמן). מדובר, אפוא, בז'אנר (סוגה) של ממש, שעניינו טורים אקטואליים-סאטיריים בחרוזים, שהופיעו בקביעות בעתונים. לשם קיצור, נכנה אותם מעתה ברשימה זו טס"מ — טורים סאטיריים מתורזים, כשאנו מתכוונים גם לטורים מחורזים שהופיעו בעתונות והגיבו על אירועים אקטואליים, אך לא תמיד מתוך נקודת השקפה סאטירית מובהקת. על מאות "טוריו" המחורזים של אלתרמן, שרובם כבר כונסו, כבר נכתב — ועוד יכתב — בספרים, עבודות מחקר ומאמרים רבים. בתאריכי ההופעה של ה"טורים" האלתרמניים השונים בחרוז ובפרוזה, ובניסיונותיו של אלתרמן משנות ה-50 ואילך להשתחרר מן הסגנון והריתמוס המזוהים אתו כל כך — וזאת עוד לפני דברי הביקורת שנכתבו על שירתו על ידי משורר אחר בשם נתן, צעיר יותר, הלא הוא נתן זך — כבר דנתי לפני חודשים אחדים ברשימת הביקורת על הכרך החדש, החמישי, של ה"טור" (שראתה אור במוסף "ספרים" של "הארץ"). משום כך לא תעסוק רשימה זו בהרחבה בבעל "הטור השביעי", אלא הווקא בעשרות עמיתיו לז'אנר, שפירסמו גם הם טס"מ בעתונות העברית בימי חייו של נתן א., וגם אחרי מותו, עד עצם היום הזה.

"אני הכנסתי את אלתרמן במקומי"

מאמר שראה אור בגיליון הקודם של 'קשר' (מס' 17) דן, כפי שהעיד שמו, ב"טורים שקדמו לטור השביעי". הוא מנה שמות עשרות מחברי שירים אקטואליים וסאטיריים, שהופיעו בעתונות העברית — בעתונים יומיים, בעתונים היתוליים חד פעמיים ובכתבי עת אחרים — שנים רבות לפני הופעת ה"סקיצה התל-אביבית" המחורזת הקבועה הראשונה של "אלוף נון" — הוא אלתרמן — בתוספת-הערב של "דבר", ב-20 ביולי 1934. בין השאר, נזכר באותה סקירה בהרחבה ספרו של אהרן צפנת, הוא "בעל-הטורים", שהופיע כשש שנים לפני הופעת ה"טור" הראשון של אלתרמן.

נתן אלתרמן — שנות ה-40

ליהטור השביעי. אחר-כך, כשהכנסתי את אלתרמן במקומי, חתמתי 'תנו רבנן'."

אילנה קדמי, בדיסרטציה שלה על טורי אלתרמן, הקדישה בפרק הראשון "זאנר השירה האקטואלית", תת פרק ל"ייחודיות שבסוגה האקטואלית של אלתרמן". בהזכירה את טוריו של פן, העירה: "יש אולי דמיון מה בין גישתו של פן, בעל הזיקה העמוקה לקורות העם היהודי, ובין אלתרמן, שאף הוא לא ניתק עצמו מעולם מן ההיסטוריה שבתוכה צמח; אולם אם אלתרמן דן באקטואליה מתוך פירוט וירידה מוחלטת לשורשי הדברים בעצם התרחשותם, הרי פן כותב מתוך התנסות חווייתית" (עמ' 10).

מנחם דורמן, שכיס והוציא לאור גם את כרכי ה"טורים" שלא נדפסו במכונס בימיו של אלתרמן, מתייחס לסוגייה זו של פן-אלתרמן בספרו "נתן אלתרמן פרקי ביוגרפיה". דורמן דן שם בקצרה בטוריו של פן, שכ"חניך הפוטוריזם הרוסי – נוטה היה שלא לשים פדות עקרונית בין השירה הלירית לבין מה שמכונה בשם 'שירה סוציאלי', וראה חובה לעצמו להעמיד את בת-שירתו לרשות העניינים האקטואליים, בהתאם לתוכן ולסגנון" (עמ' 152-153). אשר להערת פן – "אני הוא שהכנסתי את אלתרמן ל'דבר' במקומי" – מעיד דורמן: "ייתכן אמנם כי לפן היתה יד בכניסתו של אלתרמן לבית 'דבר' – אבל למן הטור הראשון שנתן אלתרמן פירסם נקבעה עובדה חדשה, מיוחדת במינה, בעיצוב הזאנר של שירה-העתון העברי" (שם). בכך השלים דורמן את דבריו של דן מירון על קרני, שכבר צוטטו ברשימתנו הקודמת, לפיהם אין לראות באלתרמן את "אביר-מתולולו של הזאנר העתונאי בשירה העברית אך תפיסת המהות והייעוד של השיר העתונאי שונה היתה אצל אלתרמן, מתוחכמת ומקורית לעין ערוך מזו של קודמיו" (כל שירי קרני, עמ' קמו).

1932 ? 1934 :? הטס"מ הראשון של אלתרמן

מתי נתפרסם הטס"מ הראשון של אלתרמן?

כל חוקרי שירתו האקטואלית של אלתרמן מתחילים את ספירתם בשיר "ערב", ראשון שירי "הסקיצות התל-אביביות", שראה אור בתוספת-הערב של "דבר" ביולי 1934. מוכרים לנו, אמנם, גם כמה מפזמוניו הראשונים, שנדפסו כבר קודם לכן, בחנוכה ובפורים של אותה שנה, וכן כמה משירי הילדים הראשונים שלו, שהופיעו בשבועון המצוייר "כלנוע" עוד ב-1932. את שני פזמוני-הפורים הדפס שלונסקי ב"טורים", בצד פזמון דומה משלו. פזמון ידוע נוסף ("חנה-לה התבלבלה") ושני מונולוגים מתורזים בענייני ספורט, שנכתבו כנראה לשחקן-קריין כלשהו, ראו אור בעתונים ההומוריסטיים "נסים ונפלאות" ו"כיד המלך", שהופיעו בחנוכה ובפורים תרצ"ד אבל כראשון לשירי-העתון נחשב תמיד השיר "ערב".

האמנם היה זה הטס"מ הראשון שפירסם אלתרמן? ברשימתי הקודמת ב"קשר" וברשימה בשם "הלך נשיא לנהלל", שראתה אור השנה ב"עתון 77", פירסמתי טס"מ שראה אור ב"דואר היום"

וכלל מבחר של כמאה טס"מ עבריים, מתוך הטורים היומיים שראו אור עוד באמצע שנות ה-20 בעתון העברי "היום", שיצא בווארשה. כן צוין במאמר שכמה מהמשוררים העבריים הכולטים ביותר בשליש הראשון של המאה שלנו, וביניהם אימבר, ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור, כהן, שמעוני, ז'בוטינסקי, א.צ. גרינברג ושלונסקי – פירסמו מדי פעם בעתונות שירים ופזמונים בעלי אופי אקטואלי-סאטירי. לקראת סוף שנות ה-20 התרבה מספר העתונים ההומוריסטיים החד פעמיים לכבוד פורים, פסח, שבועות, סוכות, ל"ג בעומר ואירועים שונים. רובם הוצאו לאור בידי קומץ של עורכים (וכראש ש. צביאלי) בתל אביב, וכמעט ככולם נדפסו גם פזמונים, פארודיות וטס"מ, שחלקם היו חובבניים-עד-עילגים. כאותה תל אביב נולדו גם שני הקברטים הסאטיריים הראשונים בארץ – "הקומקום" (של אביגדור המאירי, שאף פירסם טס"מ בכמות שונות, ובעתונו שלו, "המחר") ו"המטאטא" (שהפזמונים להצגותיו הראשונות נכתבו בידי שניים משחקניו, עמנואל הרוסי והלל אביחנן).

בתחילת שנות ה-30 הופיעו מדי פעם טס"מ בלתי-מנוקדים בעתונות היומית: ב"דבר", "דואר היום", "העם" ועוד. רבים מהם, הזכירו ברמתם האמנותית והטכנית הירודה את אלה שהופיעו אז בעתונות ההיתולית. אולם בשנה שנתיים שקדמו ל"טור" האלטרמני הראשון בלטו בתחום זה שני משוררים, שיש להניח כי השפיעו עליו במידה זו או אחרת. הראשון הוא יהודה קרני, איש "הארץ", שפירסם בו מדי פעם במדור "חרוזים של יום" טס"מ, שה"סקיצות" ושירי "רגעים" של אלתרמן – בעיקר אלה העוסקים בהווי ובנוף התל אביבי – מזכירים אותם מדי פעם; והשני הוא אלכסנדר פן, שפירסם במשך תקופה קצרה תחת שם העט "תנו רבנן" ב"דבר" סידרת טס"מ, עד שמייסדו ועורכו הראשון של העתון, ברל נצנלסון, שכמה מהטורים האלה לא היו לרוחו, שם קץ להופעתם. במקביל, התחיל לפרסם אז אוריאל הלפרין – הוא יונתן רטוש – שירי תגובה אקטואליים בעתון היומי הלאומי "העם"; אך אלה נדפסו עדיין במוסף הספרותי.

על הקירבה בין "השירה הקלה, האזרחית-מאמרית" של קרני, ש"הגיב בשנינות ובחן פיוטי על ענייני היום", לבין שירת-העתון-העתון של אלתרמן עמדו כבר עידו בסוק ודן מירון, במהדורה בת שלושת הכרכים של שירי קרני. על הטס"מ שפירסם פן ב"דבר", שהקדימו מעט את "הסקיצות" של אלתרמן, כתבו בעיקר מ. דורמן, מ. הרסגור, אילנה קדמי וחגית הלפרין. אל זכריהם, שצוטטו ברשימתנו הקודמת, נוסף כמה ציטוטים, לנוחות הקוראים. בהקדמתו לקובץ שיריו של פן, "לאורך הדרך", תל-אביב 1958, כתב הרסגור: "פן הוא שישד גם את השיר הפוליטי השבועי בעתונות העברית ב-1932. הוא אבי הטור, שבמרוצת הזמן הפך ל'טור השביעי'. ואכן, בראיון לגלי צה"ל עם יעקב אגמון, שפורסם ב"הארץ" ב-1972 וכונס בספר "שאלות אישיות", 1994, אומר פן עצמו: "בשנים 1931-1932 עברתי כשנתיים ב'דבר' ואני הוא שהכנסתי את השיר הפוליטי השבועי לעתון, שהפך במרוצת הזמן

ו"רגעים" — הופיעו שם במשך יותר משמונה השנים הבאות. שנת 1934 היתה גם השנה שבה ירש אלתרמן את מקומו של עמנואל הרוסי כפזמונאי הקבוע של "המטאטא". וכשם שמהרגע שבו דרך על בימת התיאטרון הקל הפך בעיני הביקורת ל"נסיך הפזמון העברי" כך היה "אלוף נון" ו"אגב", עוד לפני שפירסם את "הטור השביעי" הראשון, לראש ולמוביל בקרב כותבי הט"מ בעתונות.

1934-1943: "היטלר והמן — פגישה במרום"

במשך תקופה של כחמש עשרה שנים, מיולי 1934 ועד לסוף שנות הארבעים, התפרסמו, כמובן, פה ושם בעתונות העברית גם ט"מ אחרים; רובם בעתונות ההיתולית — או בעתוני הימין, וכמעט כולם ברמה שנפלה בכמה דרגות מזו של בעל "רגעים" ו"הטור השביעי". אופייניים לרמה זו הם הט"מ שפירסם ר. לב בעתון היומי הלאומי "המשקיף", שירש את מקומו של "העם", והופיע, כמוהו, "בעריכתו הקבועה של זאב ז'בוטינסקי". הגיליון הראשון של "המשקיף" ראה אור ב'22 בדצמבר 1938, וכבר למחרת, בטור א' של עמוד ב', התפרסם ללא ניקוד ראשון טוריו של לב, שחירותו ("שמים-מאוויים") מעידה על הגייה אשכנזית. הנה השיר במלואו (ושימו לב ל"חבורת אלקסס"):

אש זלעפה / כל יום רעפה / על ראשנו משמיים // ומאשרי-העם,
/ באשר הם שם, / נשארנו בלי מאוויים. // אך לבן-דודנו /
מיודענו / מאוויים יש ויש! // לקח לאט / הרובה ביד, /
ורובהו פלט — אש... // חת, שתיים, / חת, שתיים / "חבורת
אלקסס"!!! [!] / חת, שתיים, / חת, שתיים / מוצפה הארץ
— דם... // ומיסטר ג'ון בול / על יד הגבול / תפס עמדה
"נייטרלית". // ומגני הבן / חיכה "הכן" / ל"מהפכה סוציאלית".
/ ובסערה וזעף / מתוך הקרב / הלכה ה"מהפכה"; // אך בני

כשנת 1931, כשלוש שנים לפני הופעת "ערב". כזכור, דן ט"מ זה בביקור בנהלל שערך חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית שתור אז מלונדון, ובדבריו לפני אנשי המושב, בהם הזכיר את עייפותו מזה ואת השקפתו על הצורך ביחסי שלום עם השכנים הערבים — גם במהיר ויתור על שטחי קרקע ויישובים — מזה. טור זה מסקרן במיוחד, משום שיש בו — חרף חוסר קביעות ברמה ובמשקל — כמה בתים המזכירים את המבנה, הקצב והטכניקה האלתרמניים המובהקים. בעיקר מורגש הדמיון המפתיע בריתמוס של השיר, המזוהה כל כך בתודעתנו עם כמה מן השירים הידועים ביותר בקובץ "כוכבים בחוץ", שראה אור חמש שנים אחר כך.

האם יש אפשרות כלשהי שאלתרמן הוא מחבר השיר הזה, המופיע תחת שם עט בלתי מוכר? הביוגרפיה של אלתרמן מלמדת שבאותה תקופה שהה עדיין בננסי שבצרפת, כסטודנט לחקלאות. הוא אמנם שלח מצרפת שירים לכתבי העת הספרותיים שערך שלונסקי, או ל"כלנוע", ודורמן אף מזכיר שבתקופת לימודיו שם היה אלתרמן מגיע ארצה לחופשות קצרות, ובאחת מהן אף עבד ב"דואר היום". אולם אם אמנם היה בצרפת בשכוע שבו ביקר וייצמן בנהלל, כיצד הספיק — בימים שלפני הולדת ה"פאקס" — לקרוא את הידיעה, על הביקור לכתוב את הטור ולשלוח אותו כך שיגיע למערכת ויידפס; וכל זאת תוך ימים ספורים? אם לא תימצא יום אחד עודת, שלפיה היה אז אלתרמן הצעיר בביקור מולדת, קרוב לוודאי שלפנינו מקרה מפתיע ומסקרן; ומה גם שאלתרמן עצמו לא השתמש בריתמוס ה"אלתרמני" הזה בטורי "רגעים", ופנה אליו לראשונה — בהשפעת השירה הרוסית? — רק חמש שנים אחר כך.

ה"סקיצות" — שכוונסו אחר-כך בכרכי "רגעים" שהוציא דורמן — הופיעו בתוספת הערב של "דבר" במשך מספר חודשים, עד 2 בנובמבר 1934. חמישה ימים אחר כך התל אלתרמן לפרסם אם טוריו, בחתימת "אגב", ב"הארץ", ומדוריו — "נקודות השקפה"

נרשם כמספר הדואר ביוניברסיטת המזרח
לאור: הוצאת ת"י ס"ו, בעריכתו סובב
אין המערכת מחזירה כתביה שגא
נתשלמו לדפוס. אין המערכת אחראית
להוכן הסודיות ולסגנות. רפי החיבה
באין 2,400 לא"י לשנה, 1,200 לא"י להצי
שנה, 0.000 לא"י רבע שנה, 0.200
לא"י החודשית בחי"ל—3.12 ל"ש לשנה.
— 1.18 ל"ש קהצי שנה, — 1.2 ל"ש
לרבע שנה. מחיר המודעות: 1 אינש"א 1
מור 300 מא"י, נקודת הראשון 400 מא"י

עתון 'ומי' / מחיר הגיליון / 7 מא"י / HAARETZ DAILY NEWSPAPER / שנת 5755 / תל-אביב. יום ב', י"א סיון

ממשלת צרפת דנה בתשובת רוזוולט לרינו

את טורי "רגעים"? האחראי בימים ההם שימש כבא"כוח העתון כלפי השלטון הבריטי וגורמי חוץ. הקטע מהעמוד הראשון של "הארץ" הוא מיוני 1940

שאלה ללא תשובה (לפי שעה): מדוע שימש נתן אלתרמן, בתחילת שנות ה-40 כ"אחראי" על עתון "הארץ", בו עבד כמתרגם ידיעות החוץ, ובהיבט כתב

המופיעה בחתימת משה ייס בצד השיר, תחת הכותרת "זאל זיין מיט מזל", מלמדת שעורך העתון הירושלמי נסע או ללונדון בקשר עם "ועדת השולחן המשולש". וכך נאמר בשיר:

היה לר' דודל / גלוי אליהו. / חסידים שמעו / כן תמהו. / הביאו בטקסי / לאולם המשלחת / ואמר: "מזל טוב / ובשעה מוצלחת!"

--- תל אביב / כולה רותחת, / כמה ל"ו / איכא [ישנם]. קרי: איכה] במשלחת? // / סוף-סוף "דבר" / לא יעשה צחוק. / סוף-סוף אגרוסקי / אינו תינוק.

בעתונים הלאומיים הופיעו בסוף שנות ה-30 ובתחילת שנות ה-40 גם טס"מ ופארודיות מפרי עטו של מ. שטיינר-שם, שהוציא לימים מבחר מטוריו בקובץ "מפזמוני אשמדאי". ב"המשקיף" פירסם אז טס"מ מדי פעם גם אוריאל הלפרין, הוא רטוש — בן גילו ועיר מולדתו של אלתרמן, שנולד, כמוהו, לאב "גגן", בעל גן ילדים עברי והגיע גם הוא לארץ כנער. כזכור, פירסם הלפרין-רטוש שירים אקטואליים עוד בגיליונות הראשונים של "העם"; אך בשנים 1937-1938 הופיעו בעתונים שבעריכתם השתתף גם טס"מ מובהקים. דווקא בימי מלחמת העולם השנייה גבר מספר העתונים ההומוריסטיים שיצאו בארץ, ובהם גם טס"מ, פארודיות ופזמונים הקשורים כהיטלר, כמוסוליני ובמלחמה. אל השבועון הסאטירי "סיכות", שהחל לצאת ב-29 בינואר 1940, בעריכתו של הקריקטוריסט יוסף בס, שנפטר לא מכבר, הצטרף באפריל 1946 שבועון סאטירי נוסף, "עקרב", שבין עורכיו היה הלל אביחנן. בין כתבי הטס"מ ב"סיכות" היו "עקב תם", הוא המשורר שאול טשרניחובסקי (שכתב במשך שנים בשם עט זה מדור הומוריסטי בשבועון ההסתדרות הציונית, "העולם"), "קין", הוא השחקן רפאל קלצקין, וכן אביחנן עצמו, אפרים דוידזון, דב שטוקיסדן (שתרגם בחרוזים ממשלי אלעזר שטיינברג), ואחרים. אביגדור המאירי המשיך גם בתחילת שנות ה-40 לפרסם טס"מ בכל גיליון של עתונו, "המחר", ולא פעם בעמוד הראשון. צביאלי המשיך להוציא בעקביות בכל חג עתון היתולי נוסף, ובו שירים ופזמונים בלתי מנוקדים מענייני דיומא משל צבי גורדון, לב ואחרים. כך, למשל, בחוברת "פורימיאדה" שיצאה לאור בפורים תש"א (1941), כשנה וחצי אחרי פרוץ המלחמה, הופיעו שירים אקטואליים אופייניים לאותה תקופה, כ"הלואי והיה זה אמת" (חלום על הלווייתו של היטלר) מאת צבי גורדון, או "היטלר והמן, פגישה במרום" מאת מיודענו ר. לב.

1943: מי החליף את אלתרמן ב"הארץ"?

אלתרמן פירסם את שירי "רגעים" שלו ב"הארץ" עד ליום הראשון של שנת 1943. השיר "עוברות השנים" היה הטס"מ האחרון שפירסם באותו עתון. פחות מחמישה שבועות אחר-כך, ב-5 בפברואר 1943, הופיע בעתון "דבר", בטור השביעי של עמ' ב' בגיליון יום ו', השיר "נקודת ארכימדס". היה זה "הטור השביעי" הראשון של נתן א. שראה אור בגיליונות יום ו' של עתון זה.

תוסס. / הוא לא תופס / מאין החשכה?..

"גיון בול" הוא, כמובן, סמל לבריטים. "חבורת אלקסם" קשורה ב"פורעים". אך מיהו ה"בן", "בני", המחכה ל"מהפכה סוציאליטית", ומהם "גני הבן"? — בן-גוריון?

וכיוון שהעתונים היומיים ההם אינם בהישג יד, נצטט במלואו עוד טס"מ אופייני של אותו מחבר, שראה אור ב"המשקיף" כשלושה חדשים אחר-כך, ב-15 בפברואר 1939. שמו "מעשה נורא" בלונדון, והוא קשור ב"דודל", הוא דוד בן גוריון, בגרשון אגרוסקי-אגרון, עורך ה"פלסטיין פוסט", ואף בעתון "דבר". רשימה

"מעשה נורא"
בלונדון
היה לר' דודל
גלוי אליהו
חסידים שמעו
כן תמהו
הביאו בטקסי
לאולם המשלחת
ואמר: מזל טוב
ובשעה מוצלחת!

ובמשלחת הרבנים
פניהם מסמקים:
ר' דודל נתעלה
בין ליו צדיקים...
והמברק עץ
ללא כל הסברה:
תהלים י' יעץ
ר' כיום צרה...

תל-אביב
כלה רותחת:
כמה ל"ו
איכא במשלחת
סוף סוף, דבר
לא יעשה צחוק
סוף כל סוף אגרוסקי
הרי אינו תינוק...
ר. לב

טור סאטירי מתורגם ב"המשקיף", חורף 1939. ר' דודל הוא דוד בן גוריון

השחקן ולימים מייסד התיאטרון הקאמרי ותיאטרון חיפה. אשתו של מילוא, ימימה ז"ל, גם היא מראשונות הקאמרי, היתה בתה של המו"לית שושנה פרסיץ, וגרשום שוקן, עורך "הארץ", היה מבאי ביתה. מילוא הצעיר כתב אז מערכונים ודברי קישור ושימש כקריין בהצגות תיאטרון הבובות "להקת העץ" של ד"ר פאול לוי — יליד צ'כיה, כמוהו. בשנת 1943 אף ביים בחיפה להקת נוער, שהציגה מחזה מפרי עטו. וכך, שלוש ארבע שנים לפני שהציג בתיאטרון הקאמרי החדש את עיבודו שלו ל"משרתם של שני אדונים" לגולדוני ול"העולם בו אנו חיים" למחזאי הצ'כי קרל צ'אפק — ולפני שפנה אל אתרמן, שיתרגם קומדיות קלאסיות עבור תיאטרוננו — ניסה יוסף פסובסקי הצעיר את כוחו גם בכתיבת טס"מ בסגנון אתרמני; לפרק-זמן קצר בלבד. אחרי שנעלמו טוריה הופיעו מדי פעם באותה פינה מיוזמת ב"הארץ" שירים אקטואליים פרי עטם של המשורר יעקב כהן ואחרים.

אבל דווקא בחודשים שבהם נעלם אתרמן מעמודי "הארץ" ושב והופיע מדי יום ו' בעמוד ב' של "דבר", הופיע באותו יום ב"הארץ" — בטור האחרון, השביעי, של העמוד שבו נהג "אגב" לפרסם — טור קבוע של משורר אחר, המוזכר לרוב בנשימה אחת יחד איתו: אברהם שלונסקי. בשנת 1943 פירסם שלונסקי, בחתימת "אשל", מדי שבוע את טורו "דגש קל", ובו קטעים בפרוזה ובחרוז. החרוזים והניקוד היו שייכים לשירים ולפזמונים שתירגם מיידש ומרוסית. רובם היו קשורים במלחמה ובהשמדה ההמונית, שהיו אז בשיאן, וכמובן — גם בשירי הצבא האדום.

לאחרונה העלו כמה מחוקרי אתרמן — ובראשם זן לאור, נתן זך וחנון חבר — כמה שאלות כאובות ומטרידות, הדנות במיעוט ה"טורים" והשירים האלתרמניים, הקשורים בשואה. שני האחרונים אף מעלים את השאלה: הייתכן שגורל העיר נוא-אמון, המתואר בשירי הקובץ "מכות מצרים", שהופיע זמן לא רב אחרי נפילת גיטו וארשה (גם אם הראשונים שבהם ראו אור עוד לפני פרוץ המלחמה) מרמז לערי גרמניה המופצצות? דיון אחר מתמקד לאחרונה בסניגוריה האפשרית שמלמר אתרמן במחברותיו על התנהגות ה"יודנראט". בני דורי, היודעים כמעט בעל פה את רוב השירים הפותחים את הכרך הראשון של "הטור השביעי", שפירסם אתרמן ב-1948 — שירים בלתי נשכחים על תקופת השואה כמו "ככל העמים" ו"על הנוער אברים", או השיר "אמא, מותר כבר לבכות?" — מתקשים לעכל את הביקורת על מיעוט השירים על השואה בקרב הטס"מ שפירסם משורר רגיש זה במשך כל שנות המלחמה. ודווקא משום הפולמוס הזה יש מקום להזכיר שוב את הטור השבועי של שלונסקי, שראה אור ב"הארץ" בחודשים שלאחר פרישת אתרמן.

1946-1949: בין "מגש הכסף" ל"על זאת"

ככל שהחריף המאבק למען הקמת המדינה היהודית כך הפכו טוריו של אתרמן לא רק חריפים וקולעים יותר, אלא גם מקובלים על רבים ב"ישוב המאורגן", שראו בבעל "הטור השביעי" את דפוסם.

האמנם לא חזר אתרמן מעולם לפרסם טס"מ ב"הארץ"? בספר זכרונותיו של נתן אחר, הלוא הוא נתן ילין-מור, "לוחמי חירות ישראל" (ירושלים, 1974 עמ' 414), מזכיר מפקד הלח"י לשעבר לפחות טס"מ אחד שפירסם אתרמן ב"הארץ" אחרי שעזב את העתון. היה זה טור חריף כנגד אצ"ל ולח"י, שפירסם אתרמן, לדברי ילין-מור, בשם-העט "זקן" (שהוא, כמובן, תרגום השם "אתרמן"). עד כה לא מצאתי את הטור הזה, וכמוני גם רפי אילן, נאמן "מכון אתרמן". ילין-מור, שזכיתי להכירו, נאמן עלי כאדם מהימן; אך ייתכן שהפעם זכרונו בגד בו. מכל מקום, קצת תמוה הדבר שאתרמן, שנשט את "הארץ" ופירסם ב"דבר" כמה טורים חריפים ונועזים כנגד "הפורשים", פירסם טור "מסוכן" כזה דווקא ב"הארץ", ובשם עט חדש, המסגיר מיד את בעליו.

מה עשו עורכי "הארץ", אחרי שאתרמן השאירם בראשית שנת 1943 ללא טס"מ? נראה שלא הסתפקו בטורים הקלילים שפירסם מדי פעם יהודה קרני, וחיפשו מישהו שיחליף באופן קבוע את בעל המדור "רגעים", שכבר קנה לו חסידים. אחרי כמה שבועות של חיפושים הופיע לפתע באותה פינה קבועה, שבה נדפסו שירי "אגב", טס"מ מנוקד, שעליו היה חתום "דרדר". זמן קצר אחר כך פירסם "דרדר" האלמוני טס"מ נוסף, ועוד אחד. ולא יסף. הפעם הבאה שבה אנו נתקלים בטס"מ חתום על ידי "דרדר" היא רק שש שנים מאוחר יותר כך, בשבועון "בשער" שבעריכת שלונסקי, וכנראה מדובר שם ב"דרדר" אחר.

מי היה אותו "דרדר", שירש לרגע את "אגב"? התשובה המפתיעה לכך ניתנה לי מפי רפי אילן, ששמע על כך מפי "בעל הדבר" עצמו. מתברר שהיה זה יוסף פסובסקי-מילוא, הבמאי,

אתרמן בקפה "כסית" בתל אביב — שנות ה-40 או תחילת שנות ה-50

בעת כיבוש לוד ורמלה וערים אחרות, ואינו נרתע אפילו מלהאשים באופן כרוך את צה"ל, שעוד לא מלאה חצי שנה להקמתו, ב"מעשי רציחה" וב"פשעי מלחמה".

הסיפור מוכר. אות כבוד הוא לאלתרמן, שדווקא הוא — שכמה מטוריו נפסלו על ידי הצנזורה הבריטית — היה גם הראשון ששיר נפסל לדפוס על ידי הצנזורה הישראלית. הצנזור סירב להתיר את פירסום השיר ב"דבר". אלתרמן מיהר אל דוד בן גוריון, מיודעו ונערצו, וזה גילה תבונה ורגישות לא מעטות כשציווה לא רק להתיר את הדפסת השיר ב"דבר", אלא גם להדפיסו על גבי אלפי גלויות, ולהפיצו בין כל חיילי צה"ל. שיר זה — בצד "סיפור חירבת חיזעה" ו"השכוי", שנכתבו בידי קצין המודיעין של חזית הדרום, ס. יזהר, ו"הצד השני של המטבע", שנכתב קצת יותר מאוחר בידי "שועל שמשון" שנפצע בשדה הקרב, אורי אבנרי, לא רק גילו לציבור הישראלי שגם "יפי הבלורית והתואר" מסוגלים לבצע פשעי מלחמה, "ככל העמים"; אלא שיש אנשי מצפון המוכנים לחשוף את המעשים הנפשעים האלה "בזמן אמיתי", ולא כעבור עשרות שנים, עם פתיחת הארכיונים.

אבל מלחמת העצמאות וההערצה הגדולה שגילה אז היישוב לצעירים ולצעירות, בני "דור תש"ח", להווי שלהם, לסלנג ולמנהגייהם, השפיעו על אלתרמן גם השפעה אחרת. זו קיבלה ביטוי ברור בטור "מסביב למדורה", שכתב אז לכבוד "בת שבע", היא חטיבת הפלמ"ח בת השבע. בטור זה ניכרת החיבה שלו לצעירים ממנו, המיטיבים — לדבריו — לכתוב שירים, פזמונים וספרים על עצמם ("הם עושים זאת יפה מאתנו"). לא היתה זו מחמאה בעלמא. מאותה תקופה ממעיט אלתרמן — החושש להיות "שלא משלנו" — לכתוב פזמונים לתיאטראות וללהקות הצבאיות שקמו (פזמון אחד ויחיד, יוצא דופן, הוא הפזמון "אליפלט", שכתב כעבור שנים ללהקת גייסות השריון, אחרי שבתו תרצה נתקבלה ללהקה). את הווי הפלמ"ח ודור תש"ח משקפים מעתה בשיריהם ובסיפוריהם לידי הארץ כחיים גורי ("באב אל ואד", "הנה מוטלות גופותינו", "שיר הרעות"), ס. יזהר, ע. הלל וחבריהם, ולצידם כמה אשפייבידור כחיים חפר ורן בן אמוץ, שגם הם — כאלתרמן עצמו — נולדו בפולין והגיעו ארצה בנעוריהם; אך השכילו להפוך ל"שלנו" עוד יותר מן הצברים עצמם.

בשנים 1948-1949 נדפסים טס"מ גם בעתונים אחרים, מימין ומשמאל. בעתון "סולם" של לח"י, בעריכת ישראל אלדר, מופיעים ללא ניקוד טוריו של "בן בלאדין" (בלאדין?), שהוא, כנראה, מרדכי שלו. בעתון "בשער" בעריכת שלונסקי התום על אחד הטס"מ שם-העט המוכר "דרדר". אך לדברי חיים חפר, אין זה הפעם יוסף מילוא, אלא הלל עומר, הוא ע. הלל. בעתון המגן, שיצא בירושלים בימי המצור ולאחריו, מתפרסמים טס"מ ברוח אלתרמן, מאת "ל. דני", הוא יצחק נדל-אורן, בצד שירים אקטואליים של אברהם בירמן ואחרים. חפר, פזמונאי הציזבוטרון, מפרסם את ספרון פזמוני תש"ח, "תחמושת קלה". ידידיה מנוסי, הוא "ידידי", מפרסם ספרון ובו סיפורי הווי בתרזים, כמו "זוהר מבית הדואר" או

המבטא את רגשותיהם. בעיקר בטורים שדנו באויבים המשותפים לכולם — הגרמנים, העולם המחשה, הבריטים והערבים. הצנזורים הבריטים לא אהבו כמה מן הטורים הללו, ואף פסלו תחילה את הידוע שבכולם, "נאום תשובה לרב-חובל איטלקי לאחר ליל הורדה" ("עננים על ראשינו, הרוח איתן"), שהפך לשיר המדוקלם ביותר בבתי הספר, בתנועות הנוער ובערבי שבת בקיבוצים לפני הופעת "מגש הכסף".

הכתיבה נגד השלטון הבריטי היתה כרוכה, כמובן, באומץ לב מסוים. הדבר מוביל אותנו גם ל"סזון" ולמאבק בין תנועות המחתרת, האצ"ל והלח"י, לבין ה"הגנה" — ולנושאים שחייבו העזה גדולה יותר. אלתרמן, שכמה משיריו הלייריים החזקים ביותר עוסקים בכרית בין "עשרה אחים" ובשבחי ה"מחתרת", גילה מדי פעם בטוריו זיקה אוהדת לאומץ ליבם של חברי "ארגוני הפורשים" (וראה טורו על "ליל-הרימונים"); אך הסתייג חריפות מדרך פעולתם, ובעיקר מן הפגיעה באזרחים חפים מפשע (כפי שיעידו הבית האחרון של השיר על הרימון, או הטור "לא אלחם באחי"; או הטור הידוע עוד פחות, "הילדה השלישית", שדן באימוני הנשק שערך לח"י לילדים).

הכתיבה הבוטה כל כך כנגד ארגוני המחתרת הללו חייבה באותם ימים אומץ אישי לא קטן. אלתרמן, שלא היה בעל ניסיון קרבי כלשהו (ואולי משום כך העריץ את אלה שלחמו בפועל, מיצחק שדה ואנשי הפלמ"ח עד למשה דיין) גילה אז אומץ מעורר התפעלות. ייתכן שסמך על כך שקירבתו לבן גוריון ולאנשי ה"הגנה" הבכירים תרתיע מראש כל מי שינסה לפגוע בו ול"למד אותו לקח" על טוריו. אך לזכותו יש לומר, שעמדתו המוסרית הגבוהה לא מנעה ממנו מאוחר יותר לבקר בחריפות שלא היתה כמותה גם את צה"ל, הנערץ עליו, ואת בכיריו; כפי שנראה עוד מעט, בטורים כ"על זאת" ו"אלמנת הבוגד" (על משפט טוביאנסקי). ועוד לזכותו: בצד החיצים השנונים ששילח בעל "הטור השביעי" כמשך השנים במנהיגי הערבים ובמדיניותם (ור' הטור האופייני "ארץ ערבית", בכרך הראשון של "הטור"), לא שכח מעולם גם בימים שלפני קום המדינה להגן על תינוק ערבי חף מפשע, שחיו קופדו בידי אנשי המחתרת (סוף "ליל-הרימונים"), על אזרחים שנפגעו בפעולות טירור של יהודים ("לא אלחם באחי"), או על כעל מיקשת אבטיחים, שבני תנועות הנוער ("כתולי-החולצות" דווקא) פשטו מעשה קונדס על שדהו וגולו את אבטיחיו. כן, גם תנועות הנוער של השמאל "חטפו" ממנו לא פעם מטר חיצים סרקסטיים.

במהלך מלחמת העצמאות הפך "הטור השביעי" כמעט לנחלת הכלל. "מגש הכסף", שנכלל בכרך הראשון של "הטור השביעי", שהופיע בעיצומה של שנת תש"ח, הפך לאחד הסמלים המוכרים ביותר של התקופה. דווקא משום כך ראוי בעל ה"טור" להוקרה על כך שמספר חודשים בלבד אחרי הקמת המדינה, בעוד זו נלחמת מלחמה מרה על עצם קיומה, לא היסס לכתוב את הטור "על זאת", המוקיע מעשים נוראים שנעשו על ידי החיילים הישראלים

סלע ודידי מנוסי, קיבוצניקים כיוסף אחאי ("יראח") ויורם טהרלב, כן מושבה כאברהם וולפנוזן ("אלף-ואו") וכן עיר כיעקב אורלנד, הקשיש מעט מאלתרמן. לא פעם מופיעים שני טס"מ כאלה באותו הגיליון, זה מול זה.

תחילת שנות ה-50: "בן-דוד בקריה"

השנים הראשונות למדינה: ימי הסאגה הגדולה של העלייה ההמונית, המעברות, ויישובי העולים; הפדאיון ופעולות התגמול, תחושת "לראשונה אחרי אלפיים שנה" בכל פעולה וטקס. אך כמו אחרי כל חלום שמתגשם, בעקבות ההתלהבות והתרוממות הרוח שפיעמו בימי מלחמת העצמאות והקמת המדינה בא גם תורן של האכזבה והציניות. אלה קיבלו ביטוי כבר בשלהי המלחמה, בפזמונים של תוכניתה האחרונה של להקת הצי"צבטרון ("בן-דוד בקריה", "הגנרל המקסיקני קסטאנייטס"), שפורסמו רק בשנת 1953 בעתון "למרחב"; במדור הסאטירי היומי החדש ב"הארץ", "עוזי ושות'", המזוהה בעיקר עם בנימין תמוז ואחריו עמוס קינן (ראה הרשימות על "ירחמיאל", והסיפור האופייני הקצר "דני, קווים לזכרו" ב"שומים ועקרבים" לקינן); בשיוריהם של יהודה עמיחי ("דוד", למשל), ועוד. את תחושת החגיגות והפאתוס של "המחרשה הגדולה" ו"מרבד הקסמים" מעכירה אפוריות הבירוקרטיה, הפרוטקציה והשחיתות. התחושה של "לא הוגן לתקוף מדינה צעירה כל כך, שעליה חלמו ימים רבים כל כך", מפריעה לסאטירה.

אפרים קישון, עולה חדש מהונגריה — שספר הסאטירות הראשון שלו, "העולה היורד לחייו", המלווה באיוריו, תורגם לעברית בידי אביגדור המאירי — כובש את לב קוראי "מעריב" במדור הסטירה היומי שלו בפרוזה, "חד גדיא"; ואת צופי להקת הנח"ל והתיאטרון הלאומי "הבימה" במערכונים על סלאת שבתי ובקומדיה "שמו הולך לפניו". אך התיאטרון הסטירי "המטאטא" סובל הן מחוסר "אויבים משותפים" (אנגלים או ערבים), והן ממחסור בכותבים ובחומר, ובסופו של דבר נאלץ להתחסל. והיו כאלה שראו כבר אז גם בכמה מן הטורים שכתב נתן א. באותן שנים את השפעת קירבתו למפלגת השלטון ולראשיה (ברוח הביקורת של יצחק לאור על כרך ה' של "הטור", שהופיעה ב"הארץ" לא מכבר).

אכן, בשנים הראשונות למדינה מורגשת — אמנם פה ושם — גם אצל נתן אלטרמן "עייפות החומר", ורצון להשתחרר מכבלי הריתמוס והמשקל המזוהים אתו, שחיככו אותו כל כך על הקוראים והקוריינים כאחד. אולי משום כך עבר מדי פעם לכתיבה כשורות רחבות, ו"הטור השביעי" הפך אז ל"טור השביעי והשמיני". פה ושם מופיעים בטור גם קטעי פרוזה, שילכו ויתרחבו. מעגלי הנושאים מתרחבים ומעמיקים, כפי שיעידו הכרכים הבאים של "הטור": הוויכוח על השילומים מגרמניה; המימשל הצבאי, פגיעות באזרחים ערביים, המגיעות לשיאן המצמרר בטבח בכפר קאסם; משפטי הראווה במוסקבה ובפראג; היחסים עם "גולת פומבדיתא", היא ארצות הברית, ועוד.

אבל גם בשנות ה-50, שבהן נדמה היה לעתים כי ירדה קרנו

"הגיינג'י שונא הנשים", שחלקם ראו אור קודם לכן ברו השבועון לנוער, "במעלה".

אשר לעתונים היומיים: מכל העתונים היומיים שיצאו בשנים הראשונות למדינה מתלבט דווקא עתון הערב "הדור", קרובו של "דבר" (בעריכת חיים שורר), במציאת בעלי טס"מ קבועים ברוח "הטור השביעי". תוך תקופה של שנתיים שלוש, מ-1949 ואילך, מופיעים שם מדי יום ו' ובעמ' ב' טס"מ כמו-אלטרמניים שנכתבו בידי לא פחות מחצי תריסר כותבים: קיבוצניקים-לשעבר כאורי

נסיר של יום

הממשלה הזאת

הצבעת אי-אמון לממשלה נדחתה שוב

—

הממשלה הזאת — אי מי יטה לה חסדו

על דבש ועל חלב דרְכָה אינו אָמון;

וְלַחֲמַת עַל חֵיָה עִם כָּל נְאוֹם בְּכַנְסֹת

וּמִתְפַּתֶּלֶת בֵּין אָמוֹן לְאִי-אָמוֹן.

חֵיבַת לְהַקְשִׁיב אֶל רַע וְשׂוֹנֵא.

אֶל כָּל מַקְשָׁן,

עֲקָשָׁן,

רָגָשָׁן.

או קוֹנֵי-לֵמֶל;

תוֹהֶה יוֹם יוֹם עַל אֵיזוֹ אִשׁ בּוֹעֵר לֹו סָוֵה,

אִם זוֹהִי אִשׁ חוֹרֵב,

או זוֹהִי אִשׁ הַקְרָמֶל.

עוֹנֶה עַל כָּל פְּרוֹטֶרֶזֶט,

עַל שְׁאֵלוֹת סוֹתְרוֹת,

לְרִיפָתִין

וּלְבִיץ

וּלְרוֹקֵחַ

וּלְמִיקוֹנִיס;

סְדוּעַ אֵין עוֹד דְּבַשׁ נוֹטֵף בְּמַעֲבְרוֹת

וְלֵמָּה אֵין חֶלֶב שׁוֹטֵף עוֹד בְּשִׁיף-מַאִיס.

קטע מטור מחזורי "אלטרמני" שכתב יעקב אורלנד ב"הדור", יומון מפא"י

חיים חפר (כנ"י), בטס"מ אחד. ב"הארץ" משלב עמוס קינן לעתים ב"עוזי" גם כמה פארודיות בחרוזים. וכשהחל לצאת באמצע שנות ה-50 עתון יומי חדש, "זמנים", של המפלגה הליברלית, פירסם בו דידי מנוסי מן הגיליון הראשון טס"מ שבועי, בהתימת "דידי" ("דידי" במהופך).

רק ב"קול העם" הקומוניסטי מופיעים מדי פעם בכל השנים האלה טס"מ של מחבר, שקדם לאלתרמן: אלכסנדר פן כותב שם על "יונת השלום" וכנס הנוער הדמוקרטי, על אפליית שחורים באמריקה, אך לא על משפטי מוסקוזה או פראג. עם פרישת משה סנה מהמפלגה הקומוניסטית נוסד השבועון "שמאל", בעריכתו, ובו מפרסם "עגור", הוא עמיקם גורביץ, טס"מ בסגנון אלתרמני. נפוץ ו"מכובד" פי כמה מעתוננו של סנה על סף שנות ה-50 ובחזיתלתן היה, כמוכר, "דבר השבוע". כמעט בכל גיליון בעתון "מצוייר" זה מופיעים משלים סאטיריים, בדיחות וחיידודים בחרוזים; רובם פרי עטם של משוררים וחוזרים מן ה"משמרת" הוותיקה יותר. המשורר דוד שמעוני, שפירסם משלים אקטואליים ראשונים עוד בתחילת שנות השלושים, בדו שבועון "במעלה", וכינסם בשנת 1946 בספרו "בשבילי הביכור", מפרסם ב"דבר השבוע" לעתים קרובות משלים סאטיריים מענייני דיומא. חנניה רייכמן, בצד מדוריו השבועיים הפופולאריים המנוקדים הכוללים בדיחות וחיידודים בחרוזים ("מן הים הכללי, וטיפה משלי") מפרסם שם מדי פעם גם טס"מ (שאותם כינס בספרו "הדי הימים"), ולקראת כל חג פורים — "משלוח מנות" אקטואלי-סאטירי ורווי משחקי לשון בחרוזים, אותו קרא מדי חג ב"קול ישראל" שתקן "הבימה" הוותיק יהושע ברטנוב. כן הופיעו אז מדי פעם ב"דבר השבוע" טס"מ מאת ותיקים כעמנואל הרוסי והקיבוצניק יצחק-יצחק (שהרבה לכתוב טס"מ לביטאוני קבוצתו), אפרים תלמי, משלים של אליעזר שטיינברג, שירים ותרגומים מאת שמשון מלצר, יעקב אורלנד, ורבים אחרים. מתחריו הצעירים יותר של "דבר השבוע" באותן שנים היו "במחנה", שבועון חיילי ישראל, שנערך תחילה בידי משה שמיר, ו"העולם הזה", שעבר אז מידי מייסדו ועורכו הראשון, אורי קיסרי, לעריכת שניים מלוחמי "שועלי שמשון" שהשתחררו, הלא הם אורי אבנרי ושלום כהן, והפך לשבועון תוסט, מתסיס ופרובוקטיבי. אחד המדורים הקונדסיים והאהובים ביותר ב"העולם הזה", שנשא את השם הכדורי היה "לילי גלילי" (רק שנים אחר-כך הופיעה בעתונות הישראלית עתונאית הנושאת שם זה). העמוד נערך בעיקר בידי אורי סלע, מבעלי הטס"מ הראשונים ב"הדור", ששייך בו משלו ומפרי עטם של אחרים גם פארודיות, פזמונים, טס"מ ו"חמשירים" — שירים בני חמש שורות, בתריזה אאבבא (שורות בב קצרות יותר), שנכתבו בהשראת ה"לימריק" האנגלי, שנוהגים לקשור את ראשיתו לעיר לימריק שבאירלנד, ושאליו נחזור עוד מעט.

שנות ה-50: "דני טרדני" ו"יוסי אין-מנוסי"

אל בעלי הטס"מ שהשפעת אלתרמן עליהם היתה ניכרת, הצטרפו במחצית הראשונה של שנות ה-50 גם כותבים צעירים, חיילים,

של "הטור השביעי", ממשיך בעליו להשפיע ולשמש דוגמה ומופת לא רק למשוררים (כחיים גורי) ולפזמונאים (כחפר, דידי, אלמגור), אלא גם לכותבי טס"מ. "ידיעות אחרונות", בניסיונותיו להתאושש מן המכה שהוכה בימי מלחמת העצמאות, עת פרשו לפתע רוב כותביו ויסדו עתון משלהם, הוא "מעריב", מפתיע את כל בעלי הטורים ב"הדור" בהזמינו את "ל. דני" של "עתון המגן" הירושלמי לכתוב מדי יום ו' טור מנוקד ארוך, וזה עושה זאת בהצלחה מדי שבוע במשך כעשור (ראה יצחק אורן ואסופת טוריו "עשור בחרוזים", שיצאה בשנת העשור למדינה).

"מעריב" מנסה למצוא במשך כל שנות ה-50 ובתחילת שנות ה-60 בעל טס"מ קבוע משלו, ואינו מצליח. לאורך שנות ה-50 מופיעים שם מדי פעם באופן חד פעמי או לתקופה קצרה מאד בגיליונות יום ו' טס"מ מאת מ' אלימלך גיורא (מאנשי לח"י, שכתב תחילה בעתוני המחתרת), אורי סלע, "אסף" (מיהו?), ואפילו

ל.דני היה שם העת של יצחק אורן. טוריו המחוזים הופיעו בשנות ה-50 "ידיעות אחרונות" ובשנת העשור כונסו בספר

דוד ורה-גליית

דהיגול הדהים את העולם בתכנית נאפול
יונית רבת מעוף. כיצד ומתי נולדה תכנית
זו? ומיהו האיש שיעץ אותה לדהיגול?
פי האתון" נאה להוכיח לקוראיו פגישה
היסטורית ראש-אל-ראש שנערכה לפני כ-
שנתיים בפאריס וצולמה בכל יומני החדשות.
בתקווה שבינו את הדמיון...

ויאמר לך גם עבר. גם שאול
- כיצד קצו אל קצו לקרב ו
מן עור נער אפיה. מה קצו ומה
עול:
והוא - איש מלחמה מקצועיו
כי נבון האיש וגם רב קצלים.
ושמו: יצא קכל נחבי עולם.
וקצואו לנת קל. קלוקשה
קצולים -

דוד קנה בימי שאול וקלשת.
והוא נער צדמוני ויפה מראה.
גם ארי נדוב קראו לצאן לקשת.
כי דוד את צאן אכיו קנה רופה
וקלשתים או נאספו מקצר נקרת.
וקלאשם צמד לוחם ענק מנת.
ונקהו קנה קשש צמות נקרת:
איש-ביניים, וקראו לו... דה-
גליית.

קטע מסור סאטירי מחורז שכתב דן אלמגור ב"פי האתון", עתון הסטודנטים
בירושלים - תחילת שנות ה-60

שבימי מלחמת העצמאות היו רק בני עשר או שתיים-עשרה. כותב
שורות אלה, למשל, זוכר את ההתרגשות שאחזה בו מדי יום ו'
עוד בהיותו ילד כבן עשר, כשקרא ב"דבר" את טורי נתן א. (כלי
להביץ לעתים את המלים הלועזיות הרבות, שאותן אהב אלתרמן
לשזור בשיריו בחרוזים משעשעים). בגיל שנים עשרה כבר כתב
במחברתו "טורים" אקטואליים כמו אלטרמניים, וקרא אותם מדי
יום ו' במסיבות קבלת שבת בכיתה, ולבר-המצווה קיבל לא פחות
מחמישה עותקים של הכרך הראשון של "הטור השביעי", שיצא
או לאור לראשונה, וידע כמעט את כל השירים בעל פה. כשגויס
בשנת 1953 לצה"ל, למערכת הדו שבועון "במחנה גדנ"ע", החל
לפרסם שם בכל גיליון, במדורו "טור דני טרדני", טס"מ מנוקד על
בעיות החברה הישראלית, ובעיקר על תופעות הקשורות בנוער: על
התגובה האדישה והצינית של בני הנוער לפנייתו של "הזקן", דוד
בן גוריון, לרדת לנגב; על ה"אמריקניזציה" שפשטה בנוער ארבעים
שנה לפני שדיבר עליה הנשיא עזר וייצמן; על רצח של נער במגרש
כדורגל ברחובות בידי נער אחר, ועוד. וגם על חלום היעוד תעשה
קריירה" שהחליף את האידיאלים החלוציים הישנים, או על איסור
שהוטל על פקיד ממשלתי לבוא לעבודה במכנסיים קצרים, שהיו
פעם סמל. כיוון שהדברים הופיעו בעתון שהוציא צה"ל לנוער,
היתה ברכים מהטורים הללו נעימה "חינוכית", מטיפה, "כונה".

לקראת שיתרוו של "דני טרדני" מהשירות הצבאי, ב-1956,
חיפש העורך, ראובן ינאי, מחליף שימשיך בכתיבת הטורים. פורסמה
פנייה לקוראים, בבקשה לשלוח שירים אקטואליים שכתבו. מבסיס
הטירונים של צה"ל הגיעה אז מעטפה גדושה, וכבר למקרא השיר
הראשון היה ברור שנמצא הכותב המבוקש. היה זה הטירון יוסי
גמזו, שאביו, מבקר התיאטרון הנודע, חלק עשרים שנה קודם לכן
בפאריס חדר עם אלתרמן הסטודנט. גם יוסי העריץ את אלתרמן,
וכפי שכתב בשיר ההקדמה לספרו "אתם נוער אתם" נימנה עם
אלה שנטלו ממשורר זה לא רק "בתים", אלא "שכונות" שלמות.
את מקומו של "טור דני טרדני" תפס ב"במחנה גדנ"ע" למשך
השנתיים וחצי הבאות "טור יוסי איך-מנוסי", וכותבו הפך עם
שחרורו מצה"ל לאחד מבעלי הטס"מ הפוריים ביותר בעתונות.
אנכ, רבים מהחיילים ששירתו בשנות החמישים כמערכות "במחנה
גדנ"ע" ואחיו תאומו, "במחנה נח"ל", מוכרים כיום כמשוררים
ופזמונאים (רחל חלפי, יורם טהרלב), מפקדי גלי צה"ל העוסקים
כיום בשלל עיסוקים אחרים (יצחק לבני ומרדכי נאור, עורך כתב
העת בו רואים דברים אלה אור), פרופטורים (נשיא אוניברסיטת תל
אביב, יורם דינשטיין, ירמיהו יובל, זאב סגל), ראש עיר (יצחק רגר
מבאר-שבע), ואפילו... שר בממשלה, המופיע אף ברשימת מחברי
הטס"מ שלנו - הלוא הוא יוסי שריד.

סוף שנות ה-50: תחילת עונת הגעגועים

המחצית השנייה של שנות ה-50 - מלחמת סיני, כפר קאסם,
בן גוריון חוזר לשלטון, חגיגות העשור למדינה - עומדת בסימן
עליית הסאטירה וההומור; אולם בעיקר בכמה ועל גלי האתר.

"עשור בחרוזים". "יוסי אין מנוסי", הוא יוסי גמזו, משתחרר מהצבא ומתחיל לפרסם טורים בסגנון אלתרמני בגיליונות יום ו' של "דבר", ואחר כך ב"על המשמר", ולבסוף הוא גואל סוף סוף את "מעריב" מכמיהתו של עתון זה ל"בעל טורים" קבוע, נוסח אלתרמן ול. הני. העתון מקצה מדי שבוע, במוסף של יום ו', עמוד שלם, מנוקד (המאוייר בידי זאב) למדור "ודי לחכימא בגמיזא", בו מגיב גמזו בגודש של חידודי לשון על האירועים האקטואליים.

"חמשיר" בן שש ושבע שורות

הגענו לשנות ה-60. אלתרמן עצמו מנסה יותר ויותר להשתחרר מכבלי המתכונת המוכרת של טוריו, מאריך בשורותיו במתכוון ומרבה לשבץ בטוריו גם קטעי פרוזה. ההתקפות של נתן זך מזה, והתייצבותו לצד בן גוריון בכל הקשור ל"פרשה" מזה מגבירות את תחושתו שהדור הצעיר מתרחק ממנו ואפילו מלגלג עליו לפעמים. באמצע שנות ה-60 הוא פורש מ"דבר" אחרי יותר משלושים שנות כתיבה שם, ואחרי כשנה של שתיקה עובר ל"מעריב", שם הוא מסתפק בכתיבת פרוזה. גם ל. הני מפסיק לפרסם את טוריו ב"ידיעות אחרונות". אבל המתכונת והסגנון של "הטור השביעי" ממשיכים למשול בכיפה בז'אנר זה של טס"מ, המשווע לגיוון ולחידוש.

אחד האפיקים לחידוש המבוקש קשור בחמשיר, שכבר הזכרנו. המלה "חמשיר" (חמש-שיר) היא אחד מן החידושים והחידודים שתרם "העולם הזה" בשנות ה-50 ללשון העברית והעתונאית, בדומה ל"מחזמר", "כתבלב" (כינוי גנאי לכתב זוטרו וחנפן, על משקל "כלבלב"), "בית חרוזות" (כינוי לגלוג לחרזן רב הספק, שהוענק אז לכותב שורות אלה), "כיסוי" ו"חולית כיסוי" עתונאית (בהשפעת האנגלית), "חללית" ועוד. בספר זכרונותיו, שנתפרסם בשנת 1972, מודה שלום כהן, אחד משני עורכי השבועון: "המלה חמשיר היא תרומתי הצנועה לחידוש הלשון".

דומה שהחמשירים הראשונים ראו אור בעברית שנים מספר לפני הולדת המלה ה"מולחמת" הזאת, ודווקא בשבועון הילדים "משמר לילדים". מרדכי סבר-סברדליק, עורכו הראשון של השבועון, שפירסם בו בשנים 1946-1947 דיאלוג שבועי אקטואלי בפרוזה בשם "דן ודינה על ענייני המדינה", הדיפס בצידו מדי פעם בתרגומו גם נוסח עברי של אבי החמשיר הספרותי האנגלי, אדוארד ליר, מלווה באיוריו של ליר. אבל רק כחמש שנים אחר כך הסתערו בעיקר אורי סלע, יוצא דגניה ב' וידי מנוסי, יוצא קבוצת גבע, על המתכונת המחומשת של השיר הזה, והפיצוהו ברבים. בחודות גילוי של ז'אנר חדש כתבו שניהם חמשירים ב"העולם הזה" ובעתונות רבים אחרים, ואף הוציאו ספרונים ובהם מבוחר חמשיריהם. אורי סלע אף שילב אותם בהנאה רבה במדורו השבועי בגלי צה"ל, שנשא את שם מדורו של שלונסקי ב"הארץ" ב-1943 — "דגש קל". בירחון הספרותי "מבואות", למשל, הופיע מדי חודש מדורו של דידי, "לגבי דידי", בו הוצג בכל פעם משתתף אחר בירחון באמצעות חמשיר וקריקטורה של יוסי שטרן. מדור חמשירים פירסם

בשנת 1957 נולדת תוכנית הרדיו החודשית "שלושה בסירה אחת", שרבים מקטעיה מגיבים על אירועים אקטואליים. באותה שנה נפתח בתל-אביב "מועדון התיאטרון", שרוב תוכניותיו מגיבות בחריפות רבה על המתרחש במדינה. לכאורה, נדמה שיותר לומר הכל. אך הצנזורה הרשמית והבלתי רשמית, שהניחה באותן שנים לטורים הכתובים, נטפלת שוב ושוב לעתונות המשודרת, ולפעמים גם לבמה הקלה.

התיאטרון הסאטירי "סמבטיון", שהוקם אז על ידי שני השחקנים זאב ברלינסקי ומרדכי בן זאב, נאלץ להורות לשחקן-זמר הצעיר אריק איינשטיין שלא לשיר את הבלדה "מעשה בכומתה", המגיבה על התנהגות אנשי משמר הגבול בטבח כפר קאסם. היה זה הפזמון הראשון בתולדות המדינה שנפסל לביצוע. אירוני הדבר שמחברו — כותב שורות אלה — השתחרר כמה חודשים קודם לכן משירות צה"ל, שבמהלכו כתב (ופירסם ב"במחנה גדנ"ע") גם את... המנון "משמר הגבול".

כשהוא מזמן לשמש כפזמונאי ה"סירה" מעז מחבר "מעשה בכומתה" מדי פעם לכתוב פזמון סאטירי בוטה, הפוגע בכמה מ"נערי בן גוריון", כדיין או פרס. התוצאה? כמחצית מפזמוניו אינם משודרים על גלי האתר (ונדפסים בכתבי-עת כ"אתגר", "פי האתון" ו"המשטר החדש"), ואל ה"סירה" נקרא פזמונאי אחר, ממושע יותר. מנהל הרדיו דאז, איש ליברלי סימפטי, אף מודה פעם באוזני הפזמונאי המורד, אחרי שקרא בפומבי מעל הבמה שיר שנפסל: "עמדתי באולם כשקראת את השיר. תאמין לי, אילו היה אז אקדח בידי — לא הייתי מהסס לירות בך." כשפונה ימים אחדים אחר כך אל הפזמונאי בחור צעיר, המתוודה שחלומה להיות עתונאי ומבקש עצה לאיזה עתון לפנות ועל מה לכתוב, מספר לו פזמונאי ה"סירה" על הצנזורה והאיזום, ומייעץ לו לפנות לעתון חסר אמצעים, המחפש כותבים צעירים: העתון היומי "חרות". שתי הכתבות הארוכות שמפרסם אותו עתונאי צעיר ב"חרות" על התנכלות "קול ישראל" לחופש הדיבור הן שתי הרשימות הראשונות שפירסם דן מרגלית בעתונות.

בהתקרב חגיגות העשור למדינה מגלים לפתע כמה מאלופי ההומור שלה סוד ידוע חדש: מצב רוח לאומי ירוד גורם לא רק לעליית הסאטירה, אלא גם להתחזקות הנוסטלגיה, הגעגועים ל"ימים היפים ההם". ההצלחה הרבה של הספרון "ילקוט הכוזבים" — שרבים מסיפוריו פורסמו תחילה מעל עמודי העתון היומי "למרחב" — מגלה לעורכיו, חיים חפר ודן בן אמוץ, אפיק בידורי, אמנותי ומסחרי חדש: געגועים אל העבר היפה, ההירואי, המשותף. כך נולדים בשנת העשור ערב השירים הנוסטלגי והתקליט הכפול של "היו זמנים", התכנית "תל-אביב הקטנה" הסרט "עץ או פלשתיין" ועוד, וכל אלה סוללים את הדרך לשורה של מופעים נוסטלגיים מאוחרים הרבה יותר, כ"הקוקו והסרפן", "שרתי לך ארציי", "חיים שכלה" ו"שירי ארץ-ישראל היפה".

מעניין שדווקא הטס"מ אינו שותף פעיל לחגיגה הגדולה של סוף שנות ה-50. אין פנים חדשות. ל. הני מוציא את האסופה

אבשלום קור, כותב שורות אלה, וכן כמה כותבי מכתבים למערכת ובצד אלה ראו אור מדי פעם גם תרגומים חדשים לחמשיריים של אדוארד ליר, פרי עטם של דידי, דפנה עבר הדני, ולאחרונה – רינה ליטוין.

נראה שמתכונת החמשיר התחכבה גם על רמטכ"לים המנסים כוחם בחריזה, ובראשם משה דיין ורפאל איתן. אולם בשעה שדיין – מעריך גדול של אלתרמן, שזכה גם לחיבתו – הבין את עקרונות המבנה של החמשיר, וידע לחרוז, נכשל השני בין שני הרמטכ"לים שהזכרנו בכתיבת "חמשיריים" עלגים למדי, שהם לא פעם בני שש או שבע שורות, ונראה שהוא מפרש את המושג "חמשיר" כשיר קצר סתם. אך לא חוסר הדיוק הפרוודי בחמשיריו של איתן הוא המעורר לעתים תגובות "מחומשות" כנגדם וכנגד מחברם. האחרון שבהם: חמשיר שלי שהופיע לפני כשנתיים בעמוד מאמרי המערכת ב"דבר" על "העדש מתל טיפשים", שגרר מיד חמשיר נגד של איתן, ובו עבירה על האיסור "לא תחרוז אלמגור בתמור", שגרר חמשיר תשובה ואף סקירה אוכייקטיבית של הדו קרב החמשירי הזה במדורו של יאיר לפיד ב"מעריב".

אמצע שנות ה-60: למה קמה המקאמה?

באמצע שנות ה-60 נפתח מעין פרק חדש בו'אנר של הטס"מ: אל התבנית האלתרמנית ואל החמשיר מצטרף סגנון חריזה חדש, שהוא בעצם ישן-נושן – המקאמה.

על המקאמה ניתן לקרוא באנציקלופדיה העברית, בתת פרק המוקדש לה במסגרת הערך "ספרות עברית", או "עברית, ספרות". כמו אברהם אבינו וה"סקאדים", להבדיל, גם היא הגיעה אלינו מעיראק, באמצעות הספרות הערבית, וקנתה לה מקום כבוד בספרותנו בשלהי "תור הזהב" בספרד. מדובר ב"מחברות", סיפורים קצרים או פרקים בסיפור ארוך, הכתובים בפרוזה מחוזרת, ללא משקל קבוע של השורות (ניתן לחרוז צלעית בת שתי מלים עם צלעית בת עשר מלים ויותר, או לתזור כמה פעמים על חרוז אחד) ומשובצים בהם גם שירים שקולים. בעיקרה זוהי ספרות שעשועים שנועדה לבדר, תשלוכת של הנובלה הקצרה בעלת ה"פואנטה" המפתיעה, הרומאן רב הפרקים והדיאלוג, שיש בו גם יסודות דרמטיים.

המונח "מקאמה" מופיע בספרות ובעתונות העברית כבר בסוף המאה הקודמת ובתחילת המאה הזאת. כשם שהחמשירן מתל-עדשים טועה בהבנת מבנה החמשיר, טעו גם משוררים וסופרים גדולים ממנו, כיל"ג וש. בן-ציון ביהוי הזיאנר, וכינו בשם "מקאמא" סיפורים שיריים ארוכים, שכתבו בסגנון שונה. אך היו גם בודדים, ש"תפסו את הפרינציפ" וכתבו בסגנון המקאמה סיפורים לילדים (ישראל דושמן, "הדוד יהושע" מרגולין, שבתי קפלן), או סיפורים לכל המשפחה ("אלוף בצלות ואלוף שום" לביאליק, קטעים בספרי מנדלי ועגנון), ואפילו רומאן היסטורי שלם (יהודה בורלא).

בשנת 1955 הגיע סגנון המקאמה גם לעתונות העברית. ובזכות מי? בזכות אלתרמן, כמובן. ישראל זמורה, המו"ל הראשון של

חמשיר של יום

תִּשְׁלַח בְּתִשְׁלִיחַ בְּרַכְּתָּהּ,

לֹא בִּשְׁלַח תֵּי אֲחֻזוּ לְמִלְאכְתָּהּ,

שְׁלִיחוֹתֶךָ תִּמְלִינֵי,

חֲטָאֵתֵינוּ תִּשְׁלִיךְ

וְנִשְׁלִיךְ יְהַבְנוּ עֲלֵינֵי.

אורי סלע

ברכה לשנת תשל"ח – חמשיר של אורי סלע ב"מעריב"

אז השבועון "רימון" (בעריכת שלמה טנאי), שהיה אמור להתחרות ב"העולם הזה".

לא היינו מקדישים תת פרק לחמשיר, אלמלא פלש גם לתחום הטס"מ. בין החמשירים הרבים שצצו אז בכל פינה היו לא מעטים, שהגיבו בעוקצנות על אירועים אקטואליים, כמיטב המסורת של ה"פאסקוויל" הרומי העתיק והלימריק האנגלי-אירי. אל התבנית הקלאסית כמעט של הטס"מ האלתרמני רב-הבתים נוסף עתה אח צעיר, קצרצר, ממזרי, שהסתפק בעקיצה מהירה, בת חמש שורות בלבד. בשנת 1976, למשל, החל יהושע טן-פי לפרסם בעתונה של "התנועה למען ארץ-ישראל השלמה", "זו הארץ", טור קבוע של חמשירים אקטואליים, שאותם אף כינס בספרו "נטיפים וזקיפים". שנה אחר-כך פירסם אורי סלע בקביעות ב"מעריב" מדור קבוע, "חמשירו של יום", וכמהו עשה 16 שנים אחר כך, בקיץ 1993, גם דוד אבירן. המתכונת המתומשת התחכבה ביותר גם על הקוראים הצעירים. שבועונים כ"העולם הזה", "מעריב לנוער" ו"במחנה" הדפיסו לעתים קרובות מדורי חמשירים בהשתתפות הקוראים, או תחרויות לחיבור חמשירים ולהשלמת השורה החמישית החסרה. חמשירים אקטואליים כתבו מדי פעם גם בנימין גלאי, אפרים סידון,

נתן אלטרמן

דברי ידידות ליוסיפון

זו הפקעת / לתפסו ולתאר אותו תוך כדי ששט? / האדרף
 למצאו מדבר על "תל"ם" / ושוואג ומשאיר את שומעיו
 כבתוף הלם? / או אדער למצאו מתגלגל בדרכים / ומראה
 כי ענינו "הנהלת ערכים" / מתנשם עת האיש בחבה
 ובפרך / נע ונד ומנחיל את עצמו כמו ערך? / או אמצא
 אותו קם וקורא מתוך קנה? / או מקניס אל תל"ם מיר
 באפדיה / או נחפו למטפ"ל / או פשוט בשעת-חסד /
 מתלבש על שרים במנוון תכנסת? / האתפס את האיש
 תחסיד בו, או שקא / אתאר את שומר גחלתה של בוקמה /
 או אדבק בחלוצ? או באביר הפיוט? / זו צרה: הוא הרב
 ואתה המעוט? / שהרי אם אמרתי "תסיד" ידדים, / לא
 תסיד-ביחיד הוא / הוא כפר תסידים. / הוא חבר קבוץ
 גשר והוא יורש עצר / למדפים היהודי, לבחור הזמר /
 והוא, ככה יאמרו מודעיו, קרובדור / אשר בול שפרו עוד
 בריון גדור / ונושא הוא שירים שלא הוא מתקדם / אכל
 גם הוא מדביק את שומעיו ומעבדם. / הוא אלבום של
 מראות והני משקבר / והוא בן התנה הקמל למחר / הוא
 פועל-נעומס והוא איש-צועני / ולך דע מי דובר באגרו
 "אני" ... / וקעה לו ראה כי כל אלה (הה, פחדו) /
 מגיעים בפתאם ליובל גלם יחד / ולקבדו קל אחר מבין
 אלה, מרחק / מתפנסים אוהביו הרבים... גוצר דחק? /
 אך הלא הגפיפות היא מיטב הממן / לתפת היובל וללב
 תחמן / וסביב לתמן נצבות בוירה / תרעות, השמחה,
 התקרה הצעירה / ורוחה של שירה ותלמות עמלה / קל אחת
 מבין אלו הערב פלה. / אך פלת הפלות והנכות שאולי
 היא אחת הבולטות ביותר שבמלאי / — זו אותה נימת
 חם ותמית משאבים / שמעיר הוא גלב ידדיו הרבים /
 בנסכו גם חיות וחיוך ושיר / (רק את קנת בדידונו לעצמו
 הוא משאיר) פן, תכלין לא מצוי הוא ונקס לא קט... /
 זאת נותן יוסיפון לרעיו למתת. / ולכן לו יוסיף הוא בדרך
 לצעד / ונקנה לא תקפץ... הוא נראה לה קפיצותו / היא
 לזרת פשוט מלנקש בסנדל / כי עולל הוא פתאם לערך
 לה: סקנדל / אשר לא סקנדלו לה ולא סקנדלו לה / אותו
 אין מבשלים: זו לכם לא התולה / וכן שחזרנו דבר
 יקש אין טוב / מלמלא את הכוס ברטב-הרטב / ולשחות
 לחיי המזקה וחוכים / ולהריע לכבוד הששים ושמהים /
 ולחאל בלי קמוץ של מלה בסלע / קל ברכות לתמן וקל
 טוב אמן סלה!

והיא אגרת צרוכה / אשר היתה ביד המחבר שלוחה /
 ונאמרה בשעתה עם צאת הכוכבים / בין שאר כל דברי
 רעים ולבבים / אשר נטשו עסקם ומערכם / ונאספו
 ממרחם וממערבם / ומדרומם ומצפונם / לשמח בשמחת
 יוסיפונם. / ולאחר שנאמרה האגרת בעל-פה מעל גויל /
 הגה מובאת היא בקאן באהרני או בפרנקריהל / למען ירוץ
 קה הקורא הרץ / ופגש קה טפוס שאינו חזון גפרץ / ולא
 יגד על הקורא למוקרת-פון / הגה איש אשר לא ידע
 את יוסיפון.

וזה דבר האגרת:

לעת ערב נשאתי ראשי הנובל / ואשמע קול מושך
 בקרן היובל / והקול אינו קול היובלות השכיחים / שלבך
 מפניהם מתבצר על בריחים. / לא כי הקול הוא תיח
 במינו / ואין בנקטיותו גורעת מהנו / תניני הוא אכל
 גם חיוך בו ושהוק / כבד ראש בו ונם שובבות פורעה
 חק / וננוע לבי ונעמד מרחוק. / ואשמע בו נימת קול
 גואם אכל גם / נימתו של כלי-זמר נודד בעם / והקול
 קורא: "מה לך נרדם? / קוסה עורה, שכן כל סופר ואיש
 פיו / יושבים וכותבים אין יוצא מבית / וכותבים המה
 לא לכתון או לכתך / שאלי מוסרים פרוזה ושיר בלי
 פיקצברך / וכותבים המה לא לשנתון או לקבץ" / ואשאל:
 "כי למי?" / ונגד: "ליוסקוביץ!" / ואכן בשמעי את
 השם הלו / קם נעור בי ההד השמור מני אז / אותו הד
 שלבנו צופק ביודעים: בודדים / לרעים
 וידיים. / ואשא את רגלי החוצה / ולבבי סח /
 משכני אחריו גרוצה / ואחוש ואשא את קולי מראש גבע /
 לאמר: "יוסקוביץ, יוסיפון, חלף, חציה, ונה / יולךך הוא,
 אחי!" ונמצמן יוסיפון וקרא / ויאמר: "הנה ריב בין
 תצרות בלץ וקוצק / ותרה המהמה, אך בעדנא דרתחא /
 בא הרבי מגור אל רבי בונים מפשיסחא / ורבי מגדל..."
 ונראה כי מתחיל הוא במרץ / ואחוש כי עת לעמד
 בפרץ / ואגער: "מה בדבר יולךך? ענה תיש!" / או פנה
 מה וכה ונרא כי אין איש / ויאמר: רק בלחש דבר, אל
 בלחש / יד לפה, סוד כמוס הוא, אין נפש יודעת / אך
 כון שהזמן אינו גם כצאל / וכן ששונתינו עוברות כמו
 צל / מה אמר לך רע ומה אצל / אכן כך תדבר: אני
 רב היובלו / כך דבר ונמוג עם פיקיו וצורניו / ואמר
 בלבי: איך אתגנו בכתב? / איוה חוט לי אכתר כאן מתוך

המקאמה האחת והיחידה שכתב אלטרמן, ושיצרה למעשה זאנר חדש

ספרי השירה של אלתרמן, הוציא בהוצאתו, "מחברות לספרות", גם ספרי מקאמות מספרד, והעניק כמה מהם כשי לאלתרמן, שקרא אותם בהתלהבות, ואף הקדיש לעמנואל הרומי שיר נלהב בספרו "עיר היונה".

כשנערכה בבית הקפה "כסית" ב-1955 מסיבה לכבוד יידו, זאב יוסיפון, איש "תל"ם" (תיאטרון למעברות), כתב אלתרמן לכבוד המאורע איגרת ברכה בסגנון הפרוזה המחורזת של המקאמה. זו התקבלה בצלחות ובהתפעלות על ידי החוגגים, והודפסה גם בכתב העת "אמנות הבמה", שערך בנימין תמוז בעבור התיאטרון הקאמרי. כחמש שנים אחר כך החל מרדכי אמיתי, איש קיבוץ שריד ומעורכי "משמר לילדים", לפרסם מדי יום ו' מעל עמודי "על המשמר" טור אקטואלי מנוקד בחרוזים, הכתוב בשורות רציפות, כמקאמה. המדור "פיוטו של שבוע" הופיע ב"על המשמר" כמה שנים, ומבחר פיוטיו אף כונסו בספר.

גם כותב טורים אלה — שהתוודע אל המקאמה בעת לימודיו באוניברסיטה העברית, ועסק גם במחקרה ולימים אף בחקר המתוות העבריים הראשונים, הכתובים בסגנון זה ("מחברות החשק", מצא אשה מצא טוב", ועוד) — פירסם בתחילת שנות ה-60 ב"במחנה" מקאמה בת שני עמודים על ביקורו בהיאחזות כורזים, היא אלמגור. אבל את "הפריצה הגדולה" אל הז'אנר של הטס"מ העברי העתונאי עשה סגנון המקאמה רק עשר שנים אחרי שקרא אלתרמן ב"כסית" את איגרת הידידות שלו ליוסיפון. בשנת 1965 הביע ד"ר הרצל רוזנבלום, עורך "ידיעות אחרונות", הסתייגות מכמה מן הקטעים, שהתפרסמו מעל עמודי עתונו במדור סאטירי חדש בשם "ציפור הנפש", בו השתתפו חיים חפר, דן בן אמוץ, עמוס קינן ואחרים. הכותבים, שהתנגדו ל"צנזורה פנימית" זו, פרשו מיד מן העתון והחלו להוציא מדי שבוע את "ציפור הנפש" באופן עצמאי, בשלל וריאנטים על השם ("צפורה נפש" ועוד), כמסורת ההערמה המוסכמת של "עתון חד פעמי", בטרם קיבלו מוציאי רשיון קבע. כבר בגיליון הראשון, בראש העמוד השני, מצד ימין, הופיע טס"מ בלתי-מנוקד של חיים חפר, שהיה כתוב בסגנון המקאמה. היתה זו כנראה המקאמה הראשונה שפירסם חפר, שהושפע אולי מן ה"איגרת" שקרא אלתרמן עשר שנים קודם לכן ב"כסית". מקאמה זו שלו עתידה להשפיע על סגנון הטס"מ העברי פי כמה מן החמשיר. בעקבותיה יפרסם חפר ב"ידיעות אחרונות" מקאמות שבועיות מנוקדות במשך שלושים השנים הבאות (להוציא שנתיים, שבהן כיהן כקונסול תרבות בלוס-אנג'לס), עד היום, וישמש כמקור השראה למחברי טס"מ רבים אחרים, שלא ידעו את יוסיפון.

בגיליון הראשון של "ציפור הנפש" העצמאי הופיע גם טס"מ של כותב טורים אלה, ובחודשים הבאים נתפרסמו שם גם שירים אקטואליים מחורזים מפרי עטם של עמוס אטינגר, עמיקם גורביץ, "אילנה גל-אור", דידי, צבי רפאלי ואחרים. שנים מהקטעים הלו הועתקו מעתונים אחרים: שירו של משורר צעיר בשם מאיר ויזלטיר, "כאשר יגיעו הרוסים", שעורר אז סערה וזכה לרשימת ביקורת אהדת מאת דליה רביקוביץ, וביקורת קטלנית על המתזמר "נאסר

א דין", שפירסם (בחרוזים!) המבקר ד"ר חיים גמזו. עורכי "ציפור הנפש", שאחד מהם כתב את הטקסט להצגה הנגמזת, הכתירו את הביקורת "גרפומניה" (אגב, ביקורות מחורזות אחרות פירסמו בשעתם גם המבקר-המשורר עזרא זוסמן, על הצגת תיאטרון, ואורי סלע, שכתב ביקורת על ספר המקאמות של חיים חפר, "מחברות יום הששי", בחרוזי מקאמה).

עולם העתונות העברית התעשר אפוא בפרדוקס נוסף: כמשך שנים ניסה אלתרמן להשתחרר מכבלי הסגנון והמקצב האלטרמניים. והנה דווקא הוא, ב"איגרת ידידות" אחת לחבר, תרם בבלי דעת לז'אנר של הטס"מ סגנון וקצב חדשים, שכמעט ירשו את סגנונו שלו. הוא עצמו פירסם אמנם רק מקאמה אחת, אך יש הרואים —

חיים חפר

העיניים של המדינה

באותה מלחמה נודעה, שהייתה מלחמת הגבורה והקינה • ירד מן החר ההוא, לוחם של גולני, וטבע משפט שהיה לפנינה: • "החרמון", כך הוא אמר, "החרמון — הוא העיניים של המדינה" • והיום, כאשר אני רואה את הגדוד של גולני, הפצוע, המתיתם • אני רוצה לומר: העיניים של המדינה — זה אתם • גם העיניים האמיצות, גם העיניים הלחות, גם המבט העצור והקרוץ • גם המות אשר פקד אתכם פעמים במשך שבוע • גם פרחי הצער אשר הוחזו על קברות חבריכם • מוכיחים לנו שוב, יום ולילה, הערב והשכם • כי העיניים של המדינה — זה אתם • אתם היוצאים אל המארכים, אתם המסתערים • אתם המגנים על המולדת, שם מעבר לגאיות ולהרים • אתם בני השמונה עשרה, התשע עשרה, העשרים • המקדיבים למען השקט והשלום את יפי ותם הנעורים • אתם העזו של המדינה הזאת והחומה המגנה • אתם, אנשי גולני, אתם העיניים של המדינה ••

ואתם העיניים של אמא, של אבא, של החברה • של השכנים לספסל בתיכון, של הילדות בשכונה ובשדרה • של הארץ הזאת, בין ים וחולות ובין מצוק למערה • עיניים של צחוק ופרח, של סרט וגיטרה ורקוד ושירה • — גולני, העיניים שלנו, שובו בשלום חזרה ••

צאתי חנוכה

משיג המזון והחמץ - חשבון פתול
מצאנו
מצאנו

אלקנה גלי

למה שמעון פרס?

תפלה לי הפרוזה לא דברי שטר / סוף סוף לא כל אחד נולד מין חיים חפר / הן אפשר לכסר עבודת ללא קהל ורעים / ולשזור הדברים כלי יחור: חרוזים / כי רצוי להכיר אין נבלנו מרדנות / מה שקשה כנראה להסביר במקומות / איך בימי קדירות ואמברגו ואש / בימי התרעה של שנת המשים ופש / כמו בימי הנצחון הוזהר והקבוד / לא חסרו מטוסים לונצמן ולהוד / איך מננו ובוכות מי קבלנו האימאז' / בדמות האר"א אקסים הנורדים והמיראז' / מי מול מלגלגים קטני האמונה / הציב מנו לחיים. לי ולמדינה / מי נתן לנו פשור של עצמה ובטהון / אם לא אותם הישנים פרס-כך גוריון / את מי בכרו הטיסים שמעלינו בכרום / עת הכו באויב כלי הותר בו מתום / למי אומרים תודה כפמתיקי סוד / דן טולקובסקי, עוד ונצמן ומוטי הוד / הן מניעה גם לשנים תודה על מניעת הקרס / גם לךוד כן-גוריון וגם לשמעון פרס / ורק מכיון שינעתי שזאת חיים לא יעשה / לקחתי על עצמי לטור את ספור המעשה /

בזמן הזה ובימים ההם

מאת דבורה בירנבוים

בימים של סימני שאלה כשאין מבינים את דרכי הממשלה / והעם מפולג ומפורד מקצה עד קצה / וקשה לגשר בין זה לזה. / כשראשי הממשלה רצים בכל מחור אל השלום. / אבל בדהרה מאבדים את הצפון. / אך נחשים הם בדעתם כי זו הדרך הנכונה / שיציל את העם מצרה. / כשכל מה שהיה יפה ומקודש וטהור / דופך בן לילה לאסור. כווי ושחור. / כמו למשל החלוצים, כווי הארץ ומקימי היישובים. / בחורים שהיו אמיצים

לעני הומור וסאטירה מחורזים בעתונות - מספר דוגמאות: כתורת מדורים מחורזים של יוסי גמזו ואורי סלע; "שבשבת" של נעמי שמר ב"דבר"; מקאמת-תשובה של העתונאי אלקנה גלי לחיים חפר, שתקף את שמעון פרס; טעם ממקאמה של דבורה בירנבוים ב"הצופה"

וכי יש עוד סאטיריקנים לא מעטים, הממשיכים בכתיבת טורים אקטואליים מחורזים בסטרופות ובסגנון, הקרובים יותר לאלה של נתן א.

הותיק בכולם הוא, כמובן, דידי מנוסי. איש התמשירים, שפירסם טס"מ בסגנון אלתרמני עוד בגיליונות "הדור" 1949 ו"זמנים" 1955, מפרסם זה שלושים שנה מדי יום ר' (ופעם אחת גם באמצע השבוע) ב"ידיעות אחרונות" טורים מחורזים מגוונים מאד מבחינת החריזה והמבנה. מנוסי חובב הגיוון, הבקיא ב"חרוז הקל" האנגלי, עושה הכל כדי לגוון את המבנה והתבנית של טוריו. הוא משלב בהם משלי חיות, בדיחות, מכתמים, פרודיות על פזמונים מוכרים, תרגומים חפשיים משירי לואיס קרול, ליר, מורגנשטרן; להטוטי לשון דו לשוניים, חרוזים אקרובטיים, שימושי סלנג והשתלבות מדגדגת עם הגרפיקה, המלווה רבים מטוריו (מעשה ידי רעייתו צילה). מדי פעם הוא חוזר אל התמשיר, במדורים שונים נוספים בעתון זה, ופעם הופיעה אפילו מקאמה מפרי עטו, כמודעה בתשלום לסוכני-תיירות.

אשר לעתון "הארץ": זה שנים מופיע מדי ר' בטור התשיעי של עמודו השני טור קבוע מיוחד במינו, ובו הגיגים ושירים קצרים, המלווים ברישומיהם של כמה מטובי הציירים בארץ. זה הטור היחיד המופיע כל השנים כמודעה בתשלום, והוא נכתב בידי יבי, ממשפחת יהודיף ולוחמי הלח"י, שכניס מדי פעם את שיריו בספרים.

אל הקבוצה הקטנה יחסית של כותבי טס"מ הצטרפו מתחילת שנות ה-70 כמה יוצרים חודשים, צעירים, חצופים, שהשמיעו לראשונה את קולם בימי מלחמת ההתשה או סמוך למלחמת יום הכיפורים. רובם בעלי השקפות שמאלניות מובהקות, שביקרו בחריפות את מלחמת לבנון, את התנהגות צה"ל והממשלה במשך האינתיפאדה ואת היחס לפלסטינים.

אחרי מלחמת ששת הימים השמיעו את קולם תנוך לוי (שפירסם כמה טס"מ בעתון-הסטודנטים "דרבן"; אך פנה, כידוע, בעיקר לתיאטרון), מאיר אריאל (המתמקד בפזמונאות); יעקב רוטבלט, שפירסם מדורים של טס"מ קולעים במספר עתונים: "הארץ", "מוניטין", "חדשות", "דבר", "שישי"; ויהונתן גפן, המפרסם זה למעלה מעשרים שנה ב"מעריב" מדור שבועי קבוע (המאוייר בידי זאב, כבימי יוסי גמזו), ומשלב בו מדי פעם גם טס"מ חריפים, תרגומים ופארודיות.

בימי מלחמת ההתשה וערב מלחמת יום הכיפורים, הצטרפה אל אלה חבורה של סאטיריקנים צעירים (יעקב לזר, ב. מיכאל, חנוך מרמרי, קובי ניב, אפרים סידון), שפירסמה בעתוני הסטודנטים בירושלים, יצרה הצגה סאטירית חצופה במועדון סטודנטים קטן בירושלים והשתתפה בכתיבת הרווי הסאטירי "איך אנחנו נראים" במועדון "המרתף", בתל-אביב, 1972. מאוחר יותר (מאוקטובר 1973 ואילך) השתתפו רוב בני קבוצה זו גם ביצירת המדור הסאטירי "זו ארץ זו" מעל עמודי "העולם הזה", בסידרת הטלוויזיה "ניקוי ראש" ובכתיבת תוכניות סאטיריות לכמה הקלה. מאוחר יותר הפך

כפרופ' רות קרטון-בלום, למשל — את השפעת ספרי המקאמות לא רק על כמה משיריו, אלא גם על ספריו "חגיגת קיץ" ו"המסכה האחרונה".

בעקבות חפר, אימצו גם רבים אחרים את הפרוזה המחורזת. ביניהם: יעקב שרת (שפירסם בשנות הששים ב"מעריב" מדור טס"מ קבוע בסגנון זה, בצד יוסי גמזו), עמוס אטינגר, חיים גיל, ע. הלל, יורם טהרלב, שמעון ישראלי, אורי סלע, אמנון שמוש, ואפילו מספרים ותיקים כמה שמייר, אהרן מגד ומידד שיף; משוררים ותיקים כיעקב אורלנד (מקאמות על ירושלים ועל אלתרמן) ושמשון מלצר; או שר בממשלה, כיוסי שריד. המלה "מקאמה" נכנסה ללשון הדיבור, אך לא כל המשתמשים בה יודעים בדיוק כמה מדובר. אצל רבים משמש כיום המונח הזה כשם נרדף לכל שיר שבה, שיר ידידות, שיר יובל, או סתם שיר אקטואלי, גם אם אלה כתובים בכתיב סטרופיים, ולא בפרוזה מחורזת.

שנות ה-70: סאטיריקנים צעירים

האמנם נעלם אלתרמן בעל "הטור השביעי" הקלאסי ממפת הטס"מ? עיון בטורים שהתפרסמו מאז אמצע שנות ה-60, עת פרש לפרוזה — כחמש שנים לפני פטירתו — מוכיח לנו ש"עוד בחורנו חי".

מיומנו של תלמיד ישיבת "עוד יוסף חי"

קמתי בבוקר מוקדם, אך לא בזכותי הזמן. התפללתי תפילת שחרית, הנחתי תפילין כמו בן. אחרי זה היה לי הרהור, על פסוק משונה במקרא, לפיו כל אדם בצלם אלוה נברא.

אך טיד לעצמי השיבותי וכן ורנע לבבי, שלא יתכן שאלוה נראה כמו ערבי. מכאן שכל בן ערב אינו בחוקת בן אנוש, וכל ההורגו סתם-ככה, אין לו ממה לחשוש. ועל זאת איתי הסכימו כמעט כל החבר'ה כאן. כולם אושי ספרא וסייפא, הדגש על הסייפא כמובן.

אחד ממחברי הטס"מים הפוריים בשנים האחרונות הוא אפרים סידון, הכותב ב"מעריב"

דידי מנוסי

וריאציה נוספת
על משלי קרילוב

קרן הפלגאטיס
נפתח בהצגה
על "קרית" קרילובית
נאה וצפורה

שפופה לקטח
שניש לה סקסאפיל
הקפה הרגל לטבע
לדחות ולהשפיל

בגיל צעירים בערך
הצע לה קתון
הקסם - בולל עם חוסי
המלך הקטן -

אך עקב חן מראה
ממצח עד סגור
סך זה קהנתה ש
מניע לה יתרו

מקסר שנים אחר כך
(קמטים כרך נמחחים)
נקה שורך עם חקש -
פוליס - בלשחים...

פיקה נוספה על קטל
והיא עוד קשלה:
לא ש"ך הנהנה
עונה היא בשלילה...

אפשר וכענייה
(בתוך מראה שבורה)
היא עוד - מקש בקדם -
מלכת החבורה.

אכל הנמן בורח
ולוח התננים
מראה שהקטקאם לה
מקור התננים -

אם לא תקפץ למים
מירד - קתר תנע
שתיא נוקרה בודנה
(בגיל העמידה)

נאין לה שאנסים - אלא
להנשא (צפוי)
לבעל-מום קרילובי
קלומר הקורר קסוי

הנוך מרמרי לעורך "הארץ", יעקב לזר לעורך "חותם" (שם פירסם טס"מ משלו ומשל אחרים), ב. מיכאל וקובי ניב שילבו מדי פעם טס"מ במדוריהם בפרוזה ב"על המשמר", "הארץ" ו"ידיעות אחרונות"; ואפרים סידון, פזמונאי החבורה, פירסם תחילה מדור קבוע של טס"מ ב"דבר" ובשבועון "כותרת ראשית", עד שעבר ל"מעריב", שם הוא כותב ומפרסם מספר פעמים בשבוע (ללא ניקוד) ובסגנונות שונים טס"מ נוקבים.

טבעי הדבר שבימים של תחושה בשבר מוסרי, כימי מלחמת לבנון, התרבו בעלי הטס"מ בעתונות, רובם משוררים, מהזאים ותסריטאים מוכרים (עירא דביר, אסי דיין, רמי דיצני, רעיה הרניק, מאיר ויולטיר, יהושע סובול, אלישע פורת ועוד). תופעה זו חזרה על עצמה ביתר שאת בימי האינתיפאדה. אל בעלי הטורים הסאטיריים הקבועים בפרוזה, שבהם הופיעו לעתים גם טס"מ - אמנון אברמוביץ, אמנון דנגר, יוסי שריד ואחרים - ובעלי מדורי הטס"מ החודשים (קובי לודיא ב"דבר", למשל) הצטרפו אז גם יוצרים מוכרים, כמאיה בזרנו, אריה סיון, איתן קלינסקי ודליה רביקוביץ. ואם יותר לנחתום להעיד על עיסתו: גם כותב שורות אלה חזר ביום השנה לאינתיפאדה, בדצמבר 1989, לכתובה נמרצת של טס"מ. שיר ארוך בשם "אנו יורים גם בילדים", שהוקרא בעצרת-מחאה פורסם במלואו באותו שבוע ב"העולם הזה", ובשבת שלאחריה פורסם כותבו באותו בוקר של יום ו' טס"מ שונים בשישה עתונים: "הארץ" (מכתב מחורז למערכת), "דבר", "חותם", "העיר" ו"כל ירושלים". בעקבות הסערה שקמה הכריז אז שר הביטחון, יצחק רבין, בכנסת כי החליט ל"גרוע" את הכותב בן ה-54 ממערך המילואים של קצין חינוך ראשי; ראש-הממשלה שמיר כינה אותו "בוגד מן הסוג שעליו נאמר 'מהרסיך ומחריכיך ממך יצאו'" (במכתב רשמי של לשכת ראש-הממשלה, כחתימת מזכירו יוסי אחימאירי), ושורת איומים טלפוניים במעשי רצח נסתיימה בשריפת מכוניתו במוסך בית-מגוריו על ידי פצצת-תבערה, שלהבותיה החלו ללחך גם את הבית. היתה זאת תקופת פעולתה של מחתרת ה"סיקריקים" (שחבריה לא נתגלו, למרבה הפלא, עד היום); קבוצה שפגעה מדי יום ה' בערב בעיקר באנשי תקשורת ועתונות. אך במשך שנות האינתיפאדה התמיד בעל "אנו יורים גם בילדים" בפירסום עשרות טס"מ; בעיקר שירים ארוכים (לעתים עמוד שלם ללא ניקוד) ב"חותם", במדור "פעולה יזומה"; או שירים קצרצרים בעמוד מאמרי המערכת של "דבר", במדור "נורי אזהרה".

"הקיר המרופד" של "צנזורה פנימית"

איך נהגה הצנזורה על העתונות בכל אותן שנים? למעשה, מאז פסילת השיר "על זאת", בעיצומה של מלחמת העצמאות, לא ידוע לי על טס"מ שנפסל רשמית על ידי הצנזורה הישראלית. מ. הרסגור, עורך הקובץ "לאורך הדרך" של אלכסנדר פן, מספר, אמנם, בהקדמה לספר זה ש"לאחר שנדפס השיר 'הגר'

ידי מנוסי כותב זה שנים רבות מדור מחורז קבוע בידיעות אחרונות. הנה מה שכתב ב-1977 על שלום "מוחמי" עם ירון

בעתונות העברית (כולל, אגב, פארודיה שלי על פי "מגש הכסף", ששודרה בתוכנית "שלושה בסירה אחת" וראתה אור באחד מספרי הסידרה עוד בימיו של אלתרמן עצמו, מבלי שהביע מחאה כלשהי). חבר השופטים זיכה אותי וביטל את התביעה. שנים אחר כך פנה אלי מנחם דורמן בבקשה לעזור באיסוף פזמוניו וטוריו של אלתרמן, ופגישתנו הראשונה הובילה לידידות, שזיכרה שמור אתי.

בתי השיר בבתי המשפט

השימוש בפארודיות ופראפראזות – ימיו כימי הסטירה. פרופ' ישראל דוידזון פירסם בשעתו באנגלית ספר שלם, שהוקדש לפארודיה העברית כימי הביניים. רבים מהטס"מ והשירים שראו אור בתקופתנו עושים גם הם שימוש מכוון בפיוטים, שירים ופזמונים קיימים ומוכרים; מפרקי תנ"ך, תפילות ושירי ההגדה של פסח ("חד גדיא", "יבנה ביתו בקרוב"), ועד לפזמונים החדשים ביותר. אלתרמן עצמו כתב פזמונים וטורים המאזכרים את "אתה בחרתנו מכל העמים", שירי הפסח, או "שיר העץ" למאנגר. רבים מפזמוניו של אפרים סידון, למשל, שבוצעו על ידי טוביה צפיר וחבריו בסידרת הטלוויזיה "ניקוי ראש" ותוכניות אחרות, או בהצגות

(של פן) בקול העם", הכניסו בנימין גלאי לקובץ של הפלמ"ח. אולם השיר הוצא מן הקובץ כיוון שנפסל על ידי אנשי הביטחון בטענה, ש"לא עכשיו הוא הזמן להזמין שירי אחוות עמים, כיוון ששיר כזה עלול לפגוע בכושר לחימתם של חיילינו" (הערה בעמ' 46-47). אך דומה שמדובר ב"צנזורה פנימית". שכן, מה שלא עשו המספרים הממשלתיים עשו לא פעם מספרי העורכים עצמם, שהצליחו בדרך כלל באמצעי שיכנוע שונים לשכנע את הכותבים לוותר על טוריהם, או על כמה שורות מהם, ואלה נעתרו לרוב, למען "שלום בית". "כתיבת טור סאטירי בעתון סולידי כמוה כשהייה בתא מרופד קירות", אמר לי פעם בכנות אחד מבעלי הטורים הוותיקים ביותר. "אילו הייתי ניצב לפני קיר לבנים חשוף, היה עלי להחליט אם ברצוני להלום את ראשי בכותל ולהסתכן בפצפון גולגלתי, או לוותר. אבל כשמדובר בקיר-מרופד, יש לך תמיד גם אפשרויות שכנוע ושכנוע-עצמי אחרות. והעורך אומר: 'הטור שלך נחמד מאד, אבל הבטחנו לא לפגוע בדתיים'... או 'יופי של טור. אבל האיש שאתה תוקף הוא אחד הקליינטים הגדולים שלנו'. זה מסרס לא מעט."

מקרה מיוחד – שגם הוא קשור בטס"מ שחיבר כותב שורות אלה – אירע אחרי מלחמת יום הכיפורים, כשהתפרסמה בעתונות ידיעה לפיה בא שר הביטחון דאז, שמעון פרס, לביתו של משה דיין בצהלה, כדי להעניק לו אישית את "אות יום הכיפורים". הדבר היה סמוך ליום השנה החמישי למות אלתרמן, ששני גיבורי הידיעה ראו את עצמם כידידיו ואוהבי שירתו. כדי להצביע על האבסורד שבהענקת אות כזה לאיש שלא השכיל למנוע את המלחמה הבלתי-יחייבית הזאת, וכדי להעמיק – אני מודה – את פגיעתם את החיצים, כתבתי אז שיר במתכונת "מגש הכסף" האלטרמני, ואף ציינתי כי נכתב ביום השנה למותו של נתן א"ל. עורכי שני עתוני הערב סירבו אז להדפיס את השיר, שנדפס בסופו של דבר ב"הארץ". אז פנו אלי הורים שכולים, שבניהם נפלו באותה מלחמה, וביקשו את רשותי לפרסם את השיר גם בעתונים אחרים. הרשות ניתנה, ושני עתוני הערב הסכימו לפתע להדפיס את השיר במלואו, כמודעה בתשלום, שמומנה בידי ההורים השכולים עצמם. אלמנתו של אלתרמן, השחקנית רחל מרכוס, צלצלה אלי כדי להביע הזדהות עם השיר; אך מנחם דורמן, האחראי על עובון אלתרמן (ואיש התנועה למען ארץ ישראל השלמה, כאלתרמן) שלח אלי באמצעות עו"ד מכתב, המאשימני בהפרת זכויות יוצרים ותובע ממני להתנצל ולאסור כל פירסום נוסף של השיר. הודעתי לעורך הדין שאשמח לעמוד למשפט על הזכות העקרונית לשימוש בפארודיה. בתשובה, החליט מנהל העובון לתבעני למשפט חברים באקו"ם. התביעה נתבררה לפני שלושה "שופטים": המשורר ק"א ברתני, שנפטר השנה, המלחין בן ציון אורגד ומו"ל למוסיקה. הכנתי לקראת הישיבה חוברת בה כעשרים עמודים, ובה צילומי פארודיות עבריות על המקודשים והכואבים בשירים – וביניהם "התקווה", "בעיר ההריגה", "על השחיטה", "חיילים אלמונים" ו"אנתנו שנינו מאותו הכפר" – ששירי פארודיה ופרפרזה המבוססים עליהם הופיעו

הארץ

יום ראשון, כ"ח תשרי תשמ"ב
18 באוקטובר 1981

תשלום: 224245 חשבון: 224245 מס' חשבון: 224245	מס' חשבון: 224245 מס' חשבון: 224245 מס' חשבון: 224245
---	---

הוצאת ה"הארץ" בע"מ, תל-אביב, רחוב הנמלים 10, ת"ד 1000, 61000
 תל-אביב, רחוב הנמלים 10, ת"ד 1000, 61000
 תל-אביב, רחוב הנמלים 10, ת"ד 1000, 61000

BAAE117 Daily Newspaper, Ltd. Tel. 231, Tel. 227041

פהולכו לסנינו
 מחונן מיוסר
 כווננו היה כוחו
 אשליותיו אשליותינו
 חולישותינו תסכולו

 אזור: לכו עכשיו נתאנו
 שבע תובילותיו
 אין ציפנו: זליכות בית ישראל
 אין מוות: כי שער
 אין מבישר

ונחלל גיום פרישתי ש'
 יסוד זיוו מילי 8117 717

שיר כמאמר ראשי בעתון "הארץ" – לאחר פטירתו של משה דיין

בשעתו כמודעה בתשלום של החוג הפוליטי תל"ם לתמיכה בשמעון פרס שיר ארוך, שעליו היה חתום אחד מתומכיו, אלקנה גלי. איני מכיר שירים אחרים של גלי, אך סגנונו המהוקצע של השיר מעורר חשד, שגם כאן נעזר הכותב בעזרתו של פומונאי מקצועי.

לקראת סיום, נזכיר בכמה מילים גם את הטורים הרבים שהופיעו כל השנים בעתונות הקיבוצית וטורים של פזמונאים, שפירסמו טס"מ בפרק זמן מסוים בעתונות. כמה מהם היו בעלי אופי סאטירי-אקטואלי (נעמי שמר, אילן גולדהירש, שלום חנוך, אהוד מנור, דני סנדרסון ועוד).

ומה מצב הטס"מ בעתונות הישראלית כיום?

בעת מסירת הרשימה הזאת לדפוס מופיע עדיין מדי יום ו' ב"הארץ" טורו המשולם של איש הלח"י יכי. ב"ידיעות אחרונות" מופיעים פעמיים בשבוע טס"מ מאת יוצאי הפלמ"ח, חיים חפר ודידי מנוסי, שהחלו לפרסם במלחמת העצמאות. ב"מעריב" רואים אור מדי יום ו' טור שרובו פרוזה מאת יהנתן גפן, מ"בוגרי" מלחמת ששת הימים, ומספר פעמים בשבוע טוריו המחורזים של אפרים סידון, שהחל לפרסם סמוך למלחמת יום הכיפורים ולאחרונה הצטרף אליהם לעתים רק בימי-חול אורי אורבך הצעיר, הנמנה עם מחנה הימין.

העובדה ששלושה מתוך חמשת בעלי הטורים הקבועים של היום עברו כבר את גיל-הפנסיה, ושני האחרים נושקים לגיל החמישים, מתגמדת למול הסיפור הבא:

עם פתיחת המוסף הסטירי "דבר אחר" ב"דבר" — שזכה כבר לשלוש אסופות — תרמו לו טס"מ "אבו אל-בנאת הירושלמי" (הוא יעקב רוטבליט), שמעון ישראלי (שפירסם מקאמות גם במקומוני חפיה) ו... לוי קיפניס, חתן פרס ישראל לספרות ילדים, שבהגיעו לגיל תשעים הפתיע את עורכי "דבר אחר" כשהחל לשלוח מדי שבוע טס"מ אקטואליים בוטים, בהם תקף בין השאר גם את ה"חריגות" של השב"כ. זוהי באמת תופעה חריגה מיוחדת במינה, הראויה אולי להיכלל ב"ספר השיאים של גינס": שזן סופרי הילדים במדינה, מחבר "אליעזר והגזר", יתחיל בגיל תשעים בכתיבה של טס"מ פוליטיים חריפים!

גיל פנסיה? תשעים? מי שם לב לקטנות? דור בא דור הולך, והסאטירה צעירה לנצח. עוד בחורנו חי.

(ביבליוגרפיה מפורטת של כל הטס"מ ומחבריהם מאז שנות ה-30 ועד ימינו תובא בגיליון הבא של "קשר").

***

תודתי נתונה ליצחק אורן ("ל. דני"), רפי אילן, דן אמיתי, ד"ר חגית הלפרין, חיים חפר, יעקב-יואל עמרמי, דני קרמן, שלום רוזנפלד ולאנשי "מכון ז'בוטינסקי" על תשובותיהם לשאלותי בקשר לזהויו בעלי טס"מ שפרסמו בשם-עט בעתוני-הימין, ובדבר פרטים שונים הקשורים בטורי אתרמן, מרדכי אמיתי, אלכסנדר פן ולוי קיפניס.

כ"מחזבל", היו מבוססים על פראפראזות פארודיסטיות-אקטואליות, ברות ה"אופרטה" של ימי תנועת הנוער של פעם. ככל שהשיר ידוע יותר ו"רציני" יותר וקירבת הפארודיה הסאטירית אליו צמודה וקולעת יותר — כך גדולה יותר הצלחתה.

יש גם שימוש אחר בשירים קיימים לצורך טס"מ: ציטוט חלק מהשיר, או השיר כולו, ללא שינוי, כדי להוכיח את האקטואליות והרלוונטיות שלו גם בנסיבות החדשות. כך, למשל, נמצא טס"מ עבריים רבים שבהם מצוטטים במלואם או בחלקם שירים של קרילוב, ביאליק, שניאור, אתרמן, קדיה מולודבסקה ואחרים. בימי האינתיפאדה, למשל, פירסם "דבר" פעמיים, במסגרת, "טור שביעי" ישן של אתרמן, שקיבל לפתע משמעות אקטואלית אירונית, כיוון שנכתב בעת מאבק היישוב היהודי למדינה שלו, והפך לפתע רלוונטי כל כך למאבק הפלסטינים על מדינה משלהם. או שירים מימי הביניים (שמואל הנגיד, יצחק אלאחדב) והשיר "ימי הביניים מתקרבים" לשניאור, שפירסם כותב שורות אלה בטוריו ב"חותם" וב"דבר", כדי להוכיח ש"אין חדש תחת השמש".

הזכרנו את קרילוב? מאז ומתמיד היה המשל חלק מן הסאטירה, ומספריו — מתקופת המקרא, איסופוס, לה פונטיין, קרילוב וכל השאר — השתמשו בו גם כדי לבקר בעורמה ובתחפושת את השליט והחזק (וחלקם אף שילמו על כך באובדן חירותם). גם אצלנו מופיעים משלי חיות בטס"מ של שמעוני, דוידון, מנוסי, סלע וסידון. (על שימוש של מנוסי במשלי חיות לצרכים סאטיריים נתפרסמה לאחרונה עבודת מחקר).

מול התביעה המשפטית, שלא הגיעה לבית המשפט, שעליה טיפנו קודם, היו מקרים שבהם הגיעו טס"מ לבית המשפט. חיים חפר, למשל, כלל באחד מטוריו השבועיים ביטויים שנראו בעיני גיבור המקאמה, ח"כ מיכאל איתן, כפגיעה בשמו טוב וכהוצאת דיבה. המקאמה הגיעה לבית המשפט, ובסופו של דבר נאלץ בעל הטור להתנצל (שתי התנצלויות קצרות נוספות, הקשורות בבלבול שמות, הופיעו בסוף טוריו ב-1995). לעומת זאת, הגיע עמיתו לעתון, דידי מנוסי, לבית המשפט כתובע ולא כנתבע. היה זה אחרי שמפלגת הליכוד השתמשה באחד מטוריו לתעמולת בחירות, מבלי לשאול את רשותו. הוא תבע את המפלגה לזין, וניצח במשפט.

פרשה מיוחדת במינה ומסקרנת, שגם היא קשורה בטורו של דידי ובפוליטיקאי מהליכוד, אירעה אחרי שפירסם טור לגלגני על ח"כ דוד לוי. התגובה היתה מקורית, ללא ספק: ימים אחדים אחרי הופעת הטור של דידי ב"ידיעות אחרונות" הופיע מעל עמודי "מעריב" טור ארוך, שנראה בדיוק כטורו האופייני של מנוסי, אך עקץ אותו בלגלוג בסגנונו שלו. היה ברור שהטור נכתב בידי בעל מקצוע, המיטיב לחרו ולחקות, והשמועות הובילו אל אורי סלע (שהכחיש את ההאשמה). ראש העיר לשעבר של תל אביב, שלמה להט, לא הכחיש מעולם, ואפילו התפאר בכך, שאורי סלע כותב לו את רוב נאומיו. גם אחד מקודמיו, מרדכי נמיר, לא היסס מלהודות שאיגרת מחוררת, ששלח בתשובה לאחד מתושבי העיר שפנה אליו, נכתבה, בעצם, בידי איש מקצוע. לעומת זאת, הופיע